

ZEEUWS ERFGOED



INHOUD

- 4 Zeeland en de Gouden Eeuw
- 8 Zeeuwse Erfgoedlijnen van start
- 9 Herdenking Slag om de Schelde
- 10 Walcheren in de laat-Romeinse tijd
Een bijzondere halsring met inscriptie
- 12 Zeeuws erfgoed aangeboden
- 15 Archeologisch nieuws
Romeinse verrassingen uit Oostburg
Trots op mijn monument
- 16 Afgebroken en elders opgebouwd
- 20 Pracht en praal op Tholen
- 23 Natuur en erfgoed bij
Natuurmonumenten
Het landschap bewaard
- 24 Leenhouts maakt leerlingen warm
voor restauratievak
Uit Zeeuwse bodem
- 25 Vuurstenen voorwerpen
Gemetseld riool Goes
- 26 Funderingsresten kerk Goes
- 27 Menselijke schedel bij Oostburg
- 28 ERFGOEDallerlei
- 32 MOnuMENTaal

COLOFON

Zeeuws Erfgoed - blad voor erfgoedliefhebbers is een uitgave van Erfgoed Zeeland en verschijnt vier keer per jaar (ISSN 1570-5005). Erfgoed Zeeland is het centrale aanspreekpunt voor het erfgoed in Zeeland. De activiteiten van Erfgoed Zeeland worden onder andere mogelijk gemaakt door de Provincie Zeeland.

Redactie Erfgoed Zeeland

Illustraties Erfgoed Zeeland, tenzij anders vermeld



Looierssingel 2 +31 (0)118 670 870
Postbus 49 info@erfgoedzeeland.nl
4330 AA Middelburg www.erfgoedzeeland.nl

Volg ons



Steun ons Erfgoed Zeeland staat voor het beschermen, benutten en beleven van erfgoed. Samen met de vele andere erfgoedorganisaties in Zeeland richten wij ons op een goed functionerende erfgoedzorg. Dit met de steun van onze donateurs. Donateur worden kan al voor 17,50 euro per jaar. Meer weten? Kijk op erfgoedzeeland.nl/steun-ons.

Reacties en ledenadministratie Reacties en wijzigingen graag digitaal via zeeuws erfgoed@erfgoedzeeland.nl of via de postbus.

Opmaak decreet | **Druk** Meulenberg Media, Middelburg

Auteursrecht Het auteursrecht van *Zeeuws Erfgoed* (gehele uitgave) berust bij Erfgoed Zeeland; van externe bijdragen bij de auteurs. Gehele of gedeeltelijke overname of publicatie van artikelen is uitsluitend toegestaan met bronvermelding na toestemming van Erfgoed Zeeland en de rechthebbende(n). Erfgoed Zeeland streeft er met de uiterste zorgvuldigheid naar om voorafgaand aan het moment van publicatie contact op te nemen met de rechthebbende(n). Mochten personen of instanties als rechthebbende(n) alsnog niet benaderd zijn, dan kunnen zij hiervoor contact opnemen met de redactie. Erfgoed Zeeland kan op geen enkele wijze aansprakelijk worden gesteld voor door derden aangeleverd beeldmateriaal waarop auteursrecht berust.

Aan dit nummer droegen bij John Akkermans, Kees Beaart, Leonard van den Berge, Pieterjan Deckers, Jeanine Dekker, Senne Diependaele, Robert van Dierendonck, Jeroen van Dijke, Marinus van Dintel, Johan Francke, Henk van Haaster, Hans Jongepier, Stijn Heeren, David Koren, Daniëlle Otten, Wim Scholten, Truus Trimpe Burger-Mekking en Janneke de Wit

Foto omslag Wijnfles uit het wrak van het VOC-schip Geldermalsen, dat in 1752 verging in de Zuid-Chinese zee. Het spiegelretourschip is in 1746 gebouwd voor de Kamer van Zeeland op de VOC-werf in Middelburg. De fles is momenteel te zien op zaal in het Zeeuws Museum | collectie Zeeuws Museum, foto Ivo Wennekes.

Het kan u niet zijn ontgaan: we zijn van naam veranderd. SCEZ is Erfgoed Zeeland geworden. Met deze nieuwe naam geven we kort en krachtig weer waar we voor staan en waar we ons mee bezighouden.

Ook het logo en de huisstijl zijn veranderd. De 'Z' van Zeeland is kenmerkend. Zeeland is ons werkgebied en daarin hebben we een centrale rol als het gaat om het beschermen, benutten en beleven van het erfgoed. We doen dat niet alleen, maar samen met iedereen die zich inzet voor een goede erfgoedzorg in Zeeland. Erfgoed Zeeland legt graag verbindingen. Niet voor niets is in ons logo een verbindingsstreepje verwerkt. In de signaalkleur rood nog wel.

De verkiezingen van Provinciale Staten zijn achter de rug en de collegeonderhandelingen zijn in volle gang. Ik heb de verkiezingsprogramma's van de politieke partijen gelezen en in vrijwel allemaal wordt erfgoed genoemd. De context varieert, maar er zijn ook overeenkomsten. Wat de partijen belangrijk vinden? In trefwoorden uitgedrukt: instandhouding van cultuurhistorisch erfgoed, benutten van maatschappelijk, toeristisch en economisch potentieel van het erfgoed, herbesteding van monumenten, digitale toegankelijkheid van het erfgoed, gebruik van het erfgoed en ondersteuning van eigenaren en beheerders van erfgoed.

Het zijn onderwerpen waar Erfgoed Zeeland al langere tijd mee bezig is en waar we de komende jaren heel graag verdere invulling aan willen geven. We werken momenteel hard aan het opzetten van Zeeuwsbrede samenwerkingsverbanden van overheden en erfgoedorganisaties die inspelen op de mogelijkheden die het Rijk en fondsen bieden voor financiële ondersteuning op belangrijke terreinen als religieus erfgoed, digitalisering en vrijwilligerswerk. Ik heb het idee dat dat gaat lukken. Het besef is er dat we in gezamenlijkheid meer kunnen bereiken dan apart. Er liggen volop erfgoedkansen voor Zeeland.

Veel leesplezier met deze Zeeuws Erfgoed 'nieuwe stijl', met onder andere een artikel over de boerderij Reijgerburgh in Sint-Maartensdijk. Katie Oosten-Hage, oud-wereldkampioen wielrennen is er geboren en opgegroeid. Mooie link tussen erfgoed en sport. Uitgelezen? Kijk dan ook eens op erfgoedzeeland.nl. Onze website is geheel vernieuwd. Ik ben benieuwd wat u ervan vindt.

Wim Scholten, directeur



Afbeelding

De telefoons hangen er nog maar de verbindingen zijn verbroken. Welkom in de provinciale commandopost van de dienst Bescherming Bevolking onder het gebouw van Erfgoed Zeeland aan de Looierssingel in Middelburg. Niet alleen commandopost, maar ook schuilplaats van het provinciaal bestuur. Voor als de bom viel. Het is de tijd van de Koude Oorlog met Rusland als het grote gevaar. De bunker is in 1969 geopend en in 1986, met de opheffing van de BB buiten gebruik geraakt | foto Ruben Oreel.

Zeeland en de Gouden Eeuw



*Afbeelding
Zicht op de rede van
Rammekens, schilderij
door Willem Hermansz.
van Diest, 1657 |
collectie Maritiem
Museum Rotterdam.*

De indrukwekkende VOC-schepen die op de rede van Rammekens wachten op gunstige wind om uit te varen, vormen misschien het eerste beeld dat in ons opkomt als we denken aan Zeeland in de Gouden Eeuw. Toch zijn die handelsschepen maar een deel van het verhaal.

De Zeeuwse ondernemingszin strekte zich over meer zaken uit. Ook de grote polders van onder meer Noord-Beveland, Sint-Philipsland en in het huidige Zeeuws-Vlaanderen en de grote boerderijen met de 'Zeeuwse schuren' die daar verzezen, geven uitdrukking aan de Gouden Eeuw van Zeeland.

Handel

Handel, een belangrijke pijler van de Gouden Eeuw, had in Zeeland meerdere zwaartepunten. Zeeuwse handelaren waren actief in de koopvaardij op met name Vlaanderen en Brabant, in de handel op Azië en op Afrika en Amerika, en in tijden van oorlog kwamen daar nog de mogelijkheden voor kaapvaart en smokkelhandel bij.

Tot het eind van de zestiende eeuw stonden de Zeeuwse havensteden in de schaduw van de Brabantse en Vlaamse steden, in het bijzonder van Antwerpen. Maar toen de Scheldestad in 1585 in handen van de Spanjaarden viel en de banden

met het noorden, waar Zeeland inmiddels deel uitmaakte van de jonge Republiek, werden verbroken, konden de Zeeuwse steden meteen profiteren. Nu waren ze niet langer voorhavens, maar trokken ze zelf meer handelsactiviteiten naar zich toe. En toen Antwerpen in de zeventiende eeuw weer ging groeien, profiteerden de Zeeuwen mee. Ze hieven belasting over het scheepvaartverkeer dat over de Westerschelde op weg was naar de Scheldestad en bepaalden bovendien dat lading met bestemming Antwerpen op kleinere schepen moest worden overgeladen.

Ondernemende lieden keken ook verder dan de Schelde. Zij interesseerden zich voor de Aziatische handel, in het bijzonder die in peper, die aanvankelijk door Portugal werd beheerst, maar waarvoor de Nederlanders eind zestiende eeuw zelf expedities gingen uitrusten. Ook Zeeuwen participeerden in de 'voorcompagnieën', gelegenheidscombinaties die in de meeste gevallen één expeditie uitrustten. Adriaan ten Haeff was de man achter de Middelburgse Compagnie, die op 25 maart 1598 met drie schepen vertrok.



Drie dagen later vingen de twee schepen van de Veerse Compagnie de reis aan, een initiatief van koopman Balthasar de Moucheron, die na de Val van Antwerpen naar Zeeland was verhuisd. Drie jaar later rustte De Moucheron nog een compagnie uit, die zijn naam kreeg en onder leiding van Joris van Spilbergen stond.

De voorcompagnieën waren de voorlopers van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), die in 1602 werd opgericht en het monopolie kreeg voor de Nederlandse handel en scheepvaart op Azië. Het ging vooral om de handel in specerijen, sitsen stoffen en porselein. Na Amsterdam was de Kamer van Zeeland de belangrijkste Kamer van de VOC. De Kamer van Zeeland bestond uit dertien bewindhebbers (negen voor Middelburg en voor Veere en Vlissingen ieder twee) en had in Middelburg een eigen scheepswerf (op de plek van de huidige Maisbaai) en pakhuizen (de meeste aan de Kinderdijk, Korendijk en Rotterdamsekaai). Na eerst elders in de stad kantoorruimte te hebben gehuurd, was de VOC vanaf 1628 gevestigd in een pand aan de Rotterdamsekaai, dat geleidelijk werd omgevormd in een groot complex met vergaderkamers, kantoorruimtes en pakhuizen. Het Oost-Indisch Huis was een beeldbepalend gebouw in de stad. Het werd in het oorlogsgeweld van mei 1940 verwoest.

Zoals de VOC het staatsmonopolie bezat voor de handel op Azië, zo had de West-Indische Compagnie (WIC) dat voor de handel en scheepvaart op West-Afrika, de oostkust van Amerika en de Caribische eilanden. De WIC werd opgericht in 1621 en hield zich bezig met de driehoekshandel tussen het Europese, Afrikaanse en Amerikaanse continent, waarvan de slavenhandel onderdeel was. Ook de Middelburgse Commerce Compagnie had in de achttiende eeuw een grote rol in de slavenhandel. De beide compagnieën zeilden naar Afrika om er Europese en Aziatische handelsgoederen, waaronder textiel, wapens en buskruit, maar ook kaurischelpjes, te ruilen voor mensen uit Afrika. Die werden naar Zuid-Amerika verscheept om daar als slaven verkocht te worden. Zuid-Amerikaanse en Afrikaanse handelsgoederen, zoals goud, suiker, tabak en koffie, gingen vervolgens in de scheepsruimen mee terug naar Europa.

In de grote Zeeuwse steden zorgden de bloeiende internationale handel voor veel afgeleide werkgelegenheid in de ambachtelijke sector, bijvoorbeeld op scheepswerven, bij kuiperijen, touwslagerijen en zeilmakerijen.

Landbouw in vruchtbare polders

Er was nog een andere pijler onder de Gouden Eeuw van Zeeland: de landbouw. De landbouw had een commercieel en voor die tijd modern karakter. De Zeeuwse tarwe was een winstgevend exportgewas. Dat was reden voor met name rijke stedelingen om vanaf het eind van de zestiende eeuw fors te investeren in de landbouw en in inpolderingen.

Rond het midden van de zestiende eeuw was door stormvloed veel land verloren gegaan. Ook militaire inundaties tijdens de Tachtigjarige Oorlog leidden, met name in het huidige Zeeuws-Vlaanderen, tot verlies van grond. Een deel van het verdronken land werd in de zeventiende eeuw teruggewonnen. Dat gold in het bijzonder voor Noord-Beveland, Sint-Philipsland, delen van Zuid-Beveland en Zeeuws-Vlaanderen.

Het nieuwe landschap zag er heel anders uit dan het landschap van de oude polders. De nieuwe polders waren verkaveld in rechte blokken en werden doorsneden door lange, rechte wegen en watergangen. Het geometrische patroon was ook terug te zien in de dorpen die er werden gesticht. De jonge zeeklei van deze polders was vruchtbare landbouwgrond.

Voor bedijkingen was veel geld nodig en de investeringen waren ook niet zonder risico. Toch pompten rijke Zeeuwse stedelingen er flinke bedragen in, met de bedoeling de vruchtbare grond na drooglegging te verkopen of te verpachten. Ook de boeren zelf investeerden, namelijk in de bouw van nieuwe boerderijen, die waren afgestemd op de grote commerciële akkerbouwbedrijven die in de nieuwe polders tot stand kwamen. De boerderijen bestonden uit een grote houten schuur, waarin zich ook de stallen voor de paarden en koeien bevonden, en een eenvoudig bakstenen woonhuis.

Aanvankelijk werd er op deze boerenbedrijven veel tarwe geteeld, maar toen de graanverbouw na 1660 minder loonde, stapten investeerders en boeren over op de teelt van meekrap, waarmee ze betere prijzen konden maken.

Geen groei, maar stabiliteit

Zeelands Gouden Eeuw duurde langer dan meestal wordt aangenomen. Het einde werd ingeluid door de economische neergang van de oude handelssteden vanaf het midden van de achttiende eeuw. We moeten bij die Gouden Eeuw



Afbeelding
 Portretten van Pieter Boudaen Courten (1591-1668), bewindhebber van de Kamer Zeeland van de VOC, en zijn echtgenote Catharina Fourmenois (1598-1665). Schilderijen toegeschreven aan de Middelburgse schilder Salomon Mesdach, 1619 | collectie Rijksmuseum Amsterdam.

niet denken aan een periode van onafgebroken economische groei maar eerder aan een periode van stabiele welvaart. Zeeland had al die tijd een economie die nauwelijks groeide maar ook niet kromp. En dat was over zo'n lange periode een prestatie op zich.

Waardoor kenmerkte de Zeeuwse ondernemersgeest zich? De sleutel tot succes lag in het inventieve en praktische handelen van de Zeeuwse ondernemers. Voor elk probleem vonden zij een oplossing. Als de ene bedrijfstak inzakte, richtten zij zich op een andere. Als in tijden van oorlog de koopvaardij stil kwam te liggen, wendden ze zich tot de smokkelhandel en kaapvaart. Door het aanboren van steeds nieuwe bronnen bleef de welvaart op peil.

Voor Zierikzee viel als eerste van de drie grote Zeeuwse steden in 1747 het doek. Van het stilvallen van de handel met de Zuidelijke Nederlanden, als gevolg van het uitbreken van de Oostenrijkse Successieoorlog, wist de stad zich niet meer te herstellen. Middelburg en Vlissingen overleefden, onder meer dankzij de smokkelhandel, die de steden geen windeieren legde. De inval van de Fransen in 1794 en het stilvallen en in 1798 ontbinden van de VOC, de belangrijkste werkgever in Zeeland, gaf Middelburg een harde klap, al wist de hoofdstad het ook daarna dankzij de koloniale vaart op Azië nog een tijdje uit te

zingen. Vlissingen profiteerde nog van de smokkelhandel, maar toen de stad in 1807 Frans gebied werd, was het ook met de smokkelhandel op Engeland gedaan.

De wereld werd groter

In de lange Gouden Eeuw werd het blikveld ruimer. Niet alleen door de komst van vele migranten, die een groei van de bevolking tot gevolg had, maar ook door de vele reizigers, schippers en kooplieden die het gewest aandeden en nieuwe ideeën, denkbeelden en vaardigheden meebrachten. Zo waren al in de zestiende eeuw het humanisme en calvinisme in de Zeeuwse contreien verspreid geraakt. Handelsschepen voerden informatie over en voorwerpen uit verre werelden aan en ontdekten nieuwe zeeroutes en nieuwe werelden. De Middelburgse notaris en boekuitgever Jacob Roggeveen bijvoorbeeld vertrok in 1721 op een expeditie naar het Zuidland, en ontdekte tijdens die reis Paaseiland.

Het wereldbeeld veranderde ook door moderne wetenschappelijke theorieën, waarbij de natuur een zelfstandige bron voor kennis werd. Philippus Lansbergen, die na de Val van Antwerpen naar het noorden uitweek en onder meer in Goes en later in Middelburg woonde, was een van de eersten die systematische waarnemingen bijhield van de zon.

De Middelburgse kunstschilder Johannes Goedaert beschreef zijn waarnemingen van insecten en werd daarmee de grondlegger van de entomologie.

De toestroom van intellect, denkbeelden, ambachtelijke vaardigheden en artistieke kwaliteiten was een belangrijke stimulans voor een bloeiend cultureel leven in Zeeland. Vooral Middelburg was in het eerste kwart van de zeventiende eeuw een vooraanstaand centrum van kunst en cultuur. De fijnschilders Ambrosius Bosschaert en Balthasar van der Ast bekwaamden zich in stillevens met exotische bloemen en schelpen, Adriaan van de Venne in tekeningen en schilderijen met allegorische voorstellingen. De laatste illustreerde de werken van Jacob Cats, die zich in 1603 als advocaat in Middelburg - hij ging in het oude huis van Balthasar de Moucheron wonen - vestigde en daar ook met dichten begon. Behalve deze grote namen was er een heel legertje aan ambachtslieden actief die het culturele klimaat vormgaven, van onderwijzer tot boekdrukker, van schilder tot zilversmid, van kompasmaker tot steenhouwer.

Het ontstaan van een stedelijke elite

In de Gouden Eeuw ontwikkelde zich een bovenlaag van rijke kooplieden in de steden, die functies in de stedelijke en gewestelijke bestuursorganen gingen bekleden en daarmee veel macht naar zich toe wisten te trekken. De bestuurlijke soevereiniteit die Zeeland bij de totstandkoming van de Republiek had verworven, stutte het zelfbewustzijn

van deze elite, die op economisch, sociaal en politiek gebied de touwtjes in handen had. Deze groep mensen woonde in fraaie huizen, verbleef in de zomers op buitenplaatsen met uitgestrekte tuinen en omringde zich met luxe en kostbare goederen.

Was het dan alles goud wat er blonk? Nee, het succes had ook een keerzijde. Het leven van degenen die niet tot the happy few behoorden, zag er heel anders uit. Onder de mannen die op de schepen werk vonden, waren heel wat gelukszoekers uit binnen- en buitenland; deze mannen verbleven voorafgaand aan het vertrek van de schepen vaak in beroerde omstandigheden bij pensionhouders in de steden en gingen een ongewis avontuur in den vreemde tegemoet. Toch was pauperisme bepaald niet volksziekte nummer één. Dankzij de economische voorspoed was er veel werk, ook voor degenen die geen vaste dienstbetrekking en geen bezit hadden en bij werkloosheid aangewezen waren op de bedeling.

Jeanine Dekker

Belangrijkste geraadpleegde bronnen

- *Brusse, Paul en Wijnand Mijnhardt (red.), Geschiedenis van Zeeland, deel 2: 1550-1700, Zwolle/Utrecht 2012.*
- *Brusse, Paul en Jeanine Dekker (red.), Geschiedenis van Zeeland, deel 3: 1700-1850, Zwolle/Utrecht 2013.*
- www.voc-kenniscentrum.nl
- www.vocsite.nl

Kijk voor meer verhalen over Zeeland in de Gouden Eeuw op www.zeeuwseankers.nl.



*Afbeelding
Moai beelden op
Paaseiland | bron:
Wikimedia Commons.*

Zeeuwse Erfgoedlijnen van start



Marc Kocken van Erfgoed Zeeland licht de Zeeuwse Erfgoedlijnen toe tijdens een van de bijeenkomsten | Mieke Wijnen Fotografie.

Het rijke Zeeuwse verleden levert Zeeland een schat aan verhalen op. Verhalen over landschappen, mensen, monumenten en voorwerpen in musea. De meeste verhalen spelen zich af op de grens van zee en land.

Zee en land bepalen al eeuwenlang hoe in deze provincie mensen wonen, waarom bedrijven zich er vestigen en waarom toeristen er graag verblijven.

Los zand

In Zeeland werken diverse organisaties met verschillende verhalen en verhaallijnen. Die verhalen en verhaallijnen komen echter te weinig bij elkaar en blijven daardoor 'los zand'. En dat is een gemiste kans voor de marketing en het imago van Zeeland. Wil het erfgoed hier een sterkere bijdrage aan leveren, dan moet er gewerkt worden aan meer samenhang.

Authenticiteit

Om dit te bereiken ontwikkelt Erfgoed Zeeland in opdracht van de Provincie Zeeland de Zeeuwse Erfgoedlijnen. De ontwikkeling van kernverhalen, die breed ingezet kunnen worden voor maatschappelijke en economische doeleinden, staat hierin centraal. De Zeeuwse Erfgoedlijnen brengen ordening aan in de vele verhalen. Ze helpen om focus en samenhang aan te brengen en zo het Zeeuwse verleden beter te begrijpen en het erfgoed te behouden. Tegelijkertijd geven ze handvatten voor het vermarkten van het erfgoed, doordat ze tot op lokaal niveau in te vullen zijn met concrete verhalen, producten en arrangementen.

Erfgoed biedt authenticiteit. Daarom is erfgoed onmisbaar voor het imago en de marketing van Zeeland. Erfgoed is niet saai of 'iets van vroeger'. Het heeft juist alles in zich om gasten en inwoners een unieke en waardevolle beleving te bezorgen.

Hoe nu verder?

Eind 2018 kwamen ruim tweehonderd toeristische ondernemers, mensen uit het (toeristische) erfgoedveld, beleidsmakers en jongeren samen tijdens verschillende startbijeenkomsten. Dat leverde volle zalen en goede gesprekken op. Erfgoed Zeeland stelt op basis van de input een aantal iconische verhalen op. In het voorjaar van 2019 volgen nieuwe bijeenkomsten. Dan presenteert Erfgoed Zeeland ruwe schetsen van de verhaallijnen en gaan we met de aanwezigen verder in gesprek over de uitwerking van de Zeeuwse Erfgoedlijnen.

Was je aanwezig tijdens een startbijeenkomst en had je je aangemeld via de link in de uitnodiging? Dan ontvang je automatisch een uitnodiging voor de volgende bijeenkomsten. Wil je je aanmelden of heb je ideeën over de Zeeuwse Erfgoedlijnen? Neem dan contact op met Marc Kocken, +31 (0)118 670 889 of info@zeeuwseankers.nl.

De ontwikkelingen rondom de Zeeuwse Erfgoedlijnen zijn te volgen via www.zeeuwseankers.nl

Met dank aan

De samenwerkingspartners van Zeeuwse Ankers leveren een waardevolle bijdrage aan de Zeeuwse Erfgoedlijnen. Zonder medewerking van de VVV Zeeland, Het Zeeuwse Landschap, de Provincie Zeeland, Stichting Landschapsbeheer Zeeland, de ZB| Planbureau en Bibliotheek van Zeeland, het Zeeuws Archief en het Zeeuws Museum zou dit project niet mogelijk zijn.

*Afbeelding
Landing Uncle Beach
Vlissingen, 1944 | bron:
Bevrijdingsmuseum
Zeeland.*



Herdenking Slag om de Schelde

75 jaar geleden werd de bevrijding van Europa ingezet. In 2019 en 2020 zal in Nederland en tal van andere landen in en buiten Europa stil worden gestaan bij het einde van de Tweede Wereldoorlog en vieren we dat we sindsdien in vrijheid leven. De landelijke aftrap van dit lustrumjaar vindt plaats op 31 augustus 2019 in Zeeuws-Vlaanderen bij de herdenking van de Slag om de Schelde.

Slag om de Schelde

De Slag om de Schelde was een belangrijke militaire operatie aan het einde van de Tweede Wereldoorlog. De slag vond plaats in 1944, in het noorden van België en het zuidwesten van Nederland. Na vijf weken van zware en moeilijke gevechten werd de slag gewonnen door de Canadezen, Polen en Britten van het Canadese 1e Leger. Met de verovering van beide oevers van de Westerschelde kwam de Scheldemonding vrij en werd Antwerpen de aanvoerhaven voor de geallieerde legers. De overwinning van de geallieerden had echter een hoge prijs. Duizenden militairen en burgers kwamen om het leven en grote delen van Zeeland lagen in puin en waren ondergelopen. Voor de burgerbevolking brak een lange tijd van wederopbouw aan.

Programma nationale start 75 jaar vrijheid

De nationale start van de viering van 75 jaar vrijheid vindt plaats op 31 augustus 2019 in Terneuzen. Met het evenement willen de organisatoren Provincie Zeeland, de gemeente Terneuzen en het Nationaal Comité 4 en 5 mei de minder

bekende Slag om de Schelde bij een breder publiek bekend maken, binnen de bredere internationale context van de Tweede Wereldoorlog.

Het programma van het nationaal startmoment is nog volop in ontwikkeling, maar belangrijke ingrediënten zijn de opening van het lustrumjaar voor 75 jaar vrijheid, een vlootparade en een vrijheidslabyrint van zeecontainers. Containers langs de Schelde bieden ruimte voor tentoonstellingen, verhalen, theatervoorstellingen en optredens, die samen de geschiedenis laten zien van de bevrijding van Zeeland en Zuid-Nederland. De NOS zendt op 31 augustus een programma uit over het startmoment, dat deels live vanuit Terneuzen komt.

Vieren doen we samen

De Slag om de Schelde herdenken we niet alleen op 31 augustus. In Zeeland is er door het jaar heen aandacht voor het oorlogsverleden; ook zonder lustrumjaar. Tal van comités, musea en gemeenten zijn druk bezig met het organiseren van kransleggingen, tentoonstellingen, stadswandelingen, themaconcerten en maritieme activiteiten.

Organiseer jij ook een activiteit die zijn oorsprong heeft in het oorlogsverleden van Zeeland? Dan is het interessant om dit aan te melden bij jouw eigen gemeente én bij het Nationaal Comité 4 en 5 mei. Het evenement krijgt dan een plekje in de online evenementenkalender op tweedewereldoorlog.nl. Kijk voor meer info op www.zeeland.nl/75jaarvrijheid.

Leonard van den Berge
Provincie Zeeland

Een bijzondere halsring met inscriptie



In 2016 vond Michiel Bil op een akker in de gemeente Veere een flink verbogen gouden draad. Vanwege de inscriptie herkende hij de vondst als een belangrijk Romeins object en daarom zocht hij direct contact met archeologen. De gebogen draad is 5 tot 6 millimeter in doorsnede, heeft een lengte van 47,2 centimeter en weegt 153 gram.

Afbeelding

De halsring van Veere | Portable Antiquities of the Netherlands, PAN-10398, CC BY-NC-SA-4.0.

Oorspronkelijk was het een ronde of ovale halsring van ongeveer 20 centimeter in doorsnede. Het knopje van de sluiting is aan één zijde nog aanwezig, maar aan de andere zijde is het afgebroken. Dit zou kunnen betekenen dat de halsring in gesloten toestand in de grond lag en bijvoorbeeld door ploegen kapot is getrokken. De inscriptie - uit letters gevormd uit ingeslagen puntjes - luidt: VICTORINVSFVIMB. De S van Victorinus staat in spiegelbeeld. De halsring is als PAN-10398 online te zien op www.portable-antiquities.nl/pan/#/object/public/10398.

Vergelijkbare vondsten

De schatvondst van Velp (Gelderland, 1851) bevat onder andere zes versierde halsringen met een centrale verbreding en gestempelde versiering. Verder is er één onversierde halsring van ronde doorsnede, vergelijkbaar met het hier gepresenteerde exemplaar. In de schatvondst

van Dortmund (Duitsland) gaan drie versierde halsringen vergezeld van honderden gouden munten, waarvan de jongste is geslagen door Constantijn III (407-411 na Christus.). De versierde halsringen circuleerden dus in de vijfde eeuw. De onversierde ring kan dezelfde datering hebben, maar kan ook ouder zijn.

Gewichten

Wat de vondst uit Veere mede zo bijzonder maakt, is het gewicht van 153 gram. De versierde ringen uit Velp, Dortmund en enkele andere vondsten wegen tussen de 57,3 en 105 gram; de onversierde uit Velp weegt 41,6 gram. Dat de halsring uit Veere onversierd is maar twee tot driemaal zo zwaar als sommige versierde exemplaren is ronduit opvallend. Alleen uit Oostenrijk en Hongarije zijn enkele ringen van dat gewicht bekend. Romeinse gewichten zijn uitgedrukt in ponden (eerst libra en later pondo genoemd), onder-

verdeeld in 12 ons (uncia). Een half Romeins pond (zes ons) is circa 163 gram en dat komt dichtbij het gewicht van 153 gram van de Veerse vondst. De 10 gram verschil zou heel goed het gewicht van de missende sluiting kunnen zijn.

Metaalsamenstelling

De samenstelling van het metaal is gemeten door middel van pXRF, een draagbare scanner. De vraag die met dit onderzoek beantwoord kan worden is of de samenstelling van het object overeenkomt met goud dat in laat-Romeinse gouden munten is gebruikt, of eventueel meer lijkt op middeleeuws of modern goud. Ter controle werden daarom ook gouden munten uit de laat-Romeinse tijd, de late middeleeuwen en de twintigste eeuw gemeten. De samenstelling van de halsring wijkt sterk af van modern en middeleeuws goud en daarmee staat de echtheid van het object vast. Verder blijkt de samenstelling van de halsring uitstekend overeen te stemmen met die van de laat-Romeinse goudmunten, vooral die uit de periode circa 220-348 na Christus. Na die tijd werd goud van een andere samenstelling gebruikt.

een zilverbaar, gedateerd in de vroege vierde eeuw) bekend met die afkorting. Mogelijk is het een aanduiding voor een functionaris. Twee opties die door specialisten genoemd worden zijn *Magister Biselliarius* (hoge ambtenaar die op een brede zetel mag zitten) en *Minstrator Barbaricarum* (manager van een atelier waar wapens worden gemaakt). Of MB werkelijk de afkorting is voor deze ambten, en hoe deze dan bij Victorinus en VI passen, is onduidelijk. We moeten concluderen dat de letters VIMB niet bevredigend gelezen kunnen worden. Het enige dat wel als een paal boven water staat, is dat het een makersinscriptie is uit een Romeins atelier. Andere objecten met inscriptie zijn vaak geschenkojecten die door de keizer aan hoge bestuurders, militairen en externe bondgenoten werden geschenken.

Datering

Omdat de lettercombinatie MB alleen bekend is op een vondst uit de vroege vierde eeuw, en ook de metaalsamenstelling een overeenkomst met gouden munten van vóór 346 na Chr. aangeeft, wordt de halsring in de eerste helft van de vierde eeuw gedateerd. Aangezien de inscriptie met de letters MB uit Servië bekend is en halsringen van dit gewicht alleen in Oostenrijk en Hongarije zijn gevonden, wordt vermoed dat de Veerse halsring in die streken vervaardigd is. Wanneer de ring naar het huidige Zeeland is gekomen en wanneer deze in de grond geraakt is, is niet helemaal duidelijk: dat zou in de vroege vijfde eeuw gebeurd kunnen zijn.

Inscriptie VICTORINVSFVIMB

Victorinus is een persoonsnaam. De F achter een naam staat in de Romeinse tijd vrijwel altijd voor *Fecit*, 'heeft dit gemaakt'. Er één uitzondering waarbij de F als *Faber*, 'handwerker' of 'vakman' wordt gelezen. VI kan misschien het getal zes

Afbeelding
De halsring van Veere.
Detailopname van de
inscriptie | foto Zeeuws
Museum, Anda van Riet.

aanduiden. Boven is reeds uiteengezet dat het gewicht van de halsring uit Veere zes Romeinse ons benadert. Hierbij dient wel vermeld te worden dat er geen VNC voor *unciae* volgt. Een andere optie zou kunnen zijn om VI te lezen als afkorting van '*Vasculari*' en dan te verbinden met de F als *faber*: 'Victorinus, vakman van de edelsmid'. Dit grenst echter aan speculatie: er is geen enkele ondersteunende Latijnse tekst voorhanden.

De laatste twee letters van de inscriptie luiden MB. De betekenis daarvan is onduidelijk. Alleen uit het huidige Servië zijn objecten (een schaal en

Betekenis

Tot nu toe waren er nauwelijks laat-Romeinse vondsten bekend van Walcheren. Dankzij de halsring van Veere weten we dat er toch activiteiten waren in die periode, en dat een van de bezoekers een welvarende persoon was, waarschijnlijk een hoge militair, die een halsring droeg die in Romeinse ateliers was vervaardigd.

Stijn Heeren (Vrije Universiteit Amsterdam) en Pieterjan Deckers (Aarhus University, Denemarken & Vrije Universiteit Brussel).

Met dank aan
Michiel Bil,
Jurgen van der Klooster,
Caroline van Santen
en Karina Leijnse
(Zeeuws Museum),
Thomas Birch,
Ton Derks,
Johan van Heesch,
Philippe Claeys
en Karin Nys.



*Afbeelding
François Ryckhals,
stalinterieur met kolen,
1640, 42 x 32,5 centimeter |
Goedaert Collectie.*

Zeeuws erfgoed aangeboden

Van de schilderijen uit de Gouden Eeuw, de bloeiperiode van de Zeeuwse kunst in de zeventiende eeuw, is in ons land en in Zeeland weinig bewaard gebleven. Zeeuwse meesters zijn in de vergetelheid geraakt en hun werken werden de afgelopen eeuwen vaak voor een appel en een ei verkocht. Verzamelaar Kees Beart vertelt over zijn niet-aflatende inspanningen om het oeuvre van deze eens zo geliefde meesters weer voor het voetlicht te brengen.

Goedaert en andere Zeeuwse meesters

Mijn passie voor Zeeuwse meesters is ontstaan vanuit liefde voor de natuur. In de twintigste eeuw schreven auteurs van natuurboeken veel informatie van elkaar over. Daarom zocht ik jarenlang in antiquariaten naar de vroegste bronnen. In 1996 vond ik in Kopenhagen een boekje over insecten van Johannes Goedaert (1617-1668). De tekst van het boekje was goed te lezen en er stonden prachtig gekleurde afbeeldingen in. Ik raakte erdoor gefascineerd en ging me intensief in Goedaerts leven en werk verdiepen. Om Goedaerts werk en later dat van andere Zeeuwse meesters te bestuderen, bracht ik vele bezoeken aan het Zeeuws Archief en bibliotheken en musea in binnen- en buitenland. Ook kochten mijn vrouw en ik meerdere exemplaren van Goedaerts driedelige serie *Metamorphosis Naturalis*, die niet alleen in het Nederlands, maar door de Middelburgse uitgever Fierens eveneens in het Latijn en Frans werd uitgegeven. De Engelse geleerde Martin Lister bracht een Engelse vertaling uit.

De vondst van het boekje zou mijn leven veranderen

Goedaert bleek de eerste onderzoeker van insecten te zijn die uitsluitend beschreef en afbeeldde wat hij zelf waarnam. Hij heeft de metamorfose of gedaanteverwisseling van insecten ontdekt en beschreef als eerste ruim honderd soorten. Zijn boekje was de eerste uitgave in de geschiedenis, die je in kleur bij de uitgever kon bestellen. Goedaert etste en kleurde zelf alle afbeeldingen.

Johannes Goedaert is de grondlegger van de entomologie, de insectenkunde en bovendien een uitstekend kunstschilder. Het verbaasde mij indertijd dat bijna niemand Goedaert kende en ik vond dan ook dat hij een tentoonstelling verdiende. Met alleen de boeken die ik intussen van hem had kon ik geen tentoonstelling organiseren; bovendien zijn van Goedaert maar enkele schilderijen en tekeningen bekend. Daarom vatte ik het plan op om werk van andere Zeeuwse meesters, Goedaerts Middelburgse collega's van het Sint-Lucasgilde, te verzamelen. De namen van deze Zeeuwse meesters waren vrij gemakkelijk te achterhalen, aangezien Abraham Bredius eind

negentiende eeuw de intussen verloren gegane gildeboeken voor een groot deel heeft overgeschreven en in druk heeft uitgegeven. Uit de publicatie van Bredius blijkt dat tussen 1642 en 1679 bijna honderd fijnschilders in het gilde ingeschreven waren. Met de namen van deze collega's van Goedaert 'op zak' kon ik de zoektocht naar hun werk beginnen.

Zeeuws erfgoed geveld

Op veilingen worden jaarlijks boeken van Goedaert en werk van Zeeuwse meesters uit de Gouden Eeuw aangeboden. In 2018 werden bijvoorbeeld boeken van Goedaert aangeboden bij: Aste Bolaffi (Italië) in juni, Reiss & Sohn (Duitsland) in oktober en Bubb Kuyper (Haarlem) in november. Voorbeelden van in 2018 bij veilinghuizen aangeboden schilderijen van Zeeuwse meesters (via websites van de veilinghuizen zijn de aangegeven werken te zien):

- Il Ponte, Milaan: 19 april 2018, lot 866, aanbidding van de herders van Francois Verwilt.
- Walter Ginhart, Tegernsee: 12 mei 2018, lot 259, een Italianiserend landschap van Abraham Blommaert (aangeboden als Adriaen Bloemaert).
- Lempertz, Keulen: 19 september 2018: Philips Angel lot 1, een stilleven met dode vogels en lot 118 van Francois Verwilt, aanbidding van de herders en op 17 november: lot 1536 Dirck van Delen, een paleisinterieur en lot 1560 van Adriaen van de Venne, de ontmoeting van David en Abigail.
- Artcurial, Parijs, 13 november 2018: lot 22, Dirck van Delen, een perspectief en lot 23, Christoffel van den Berghe, stilleven met dode vogels. Dit stilleven zou bijzonder geschikt zijn om de vogels op dit 400 jaar oude kunstwerk, als het ware weer tot leven te brengen.
- Bernaerts, Antwerpen, 10 december: lot 19, Karel Slabbaert, portret van een jongen en een meisje.

Samenstellen Goedaert Collectie

Vanuit de fascinatie voor het werk van Goedaert is vanaf 1996 de Goedaert Collectie ontstaan. Deze collectie bestaat onder andere uit boeken van Goedaert en andere Zeeuwse auteurs, penningen, munten en schilderijen van Zeeuwse meesters. Onbekend erfgoed zal nooit gekoesterd worden. Hoe bekend of beroemd een kunstenaar is, hangt niet alleen af van de kwaliteit van het werk, maar ook van de aandacht die eraan wordt besteed. Daarom is het van belang dat Zeeuwen

Afbeelding
Aangeboden 13
november 2018 bij
veilinghuis Artcurial in
Parijs: Christoffel van
den Berghe, stilleven
met dode vogels,
33 x 53 centimeter |
foto Kees Beaat.



kennis maken met schilders die in hun tijd bekend en geliefd waren en waarvan hun schilderijen de woningen van zowel ambachtslieden als notabelen sierden. Zeeland kan trots zijn op de Zeeuwse meesters. Eeuwenoude panelen en doeken, evenals de herinnering aan de meesters die ze schilderden, moeten levend gehouden worden. Dat kan door het verzorgen van publicaties over de schilders en hun werk, exposities en lesprogramma's, maar ook door het oprichten van gedenktekens in de plaats waar ze werkten, het vernoemen van de kunstenaars in straatnamen enzovoort. Verzamelaars van Zeeuws erfgoed uit de Gouden Eeuw zouden ook meer contact met elkaar kunnen leggen.

Als bekend is wie welke werken voor tentoonstellingen beschikbaar stelt, vereenvoudigt dat de organisatie van tentoonstellingen. Ook zou een fonds opgericht kunnen worden om Zeeuwse meesters aan te kopen, zodat deze werken beschikbaar komen voor tentoonstellingen.

Diverse activiteiten

De Goedaert Collectie beoogt Goedaert en zijn collega's de bekendheid te geven, die ze gezien hun prestaties verdienen. Daartoe worden diverse activiteiten ondernomen. Kees Beaat schreef onder andere artikelen in *De Moestuyn*, *Nehalennia* en *Vlinders* en zoekt voortdurend actief naar bruikleennemers, die werk uit de collectie willen tentoonstellen. Aan bruiklenen zijn, uitgezonderd kosten voor verzekering en transport, geen kosten verbonden (informatie: keesbeaat@gmail.com).

Op initiatief van Kees werd in 2016-2017 in het Zeeuws Museum in Middelburg de Goedaert-tentoonstelling 'Uyt eygen ervarentheyd' gehouden. Tijdens de opening verscheen de eerste monografie over Goedaert: *Johannes Goedaert Fijnschilder en Entomoloog*.

Op 14, 15 en 16 maart 2019 vond op verschillende locaties in Middelburg de Goedaert Conferentie plaats. De opening was op 14 maart in de Oostkerk. Het uitgebreide programma van 15 en 16 maart bestond onder andere uit presentaties van diverse deskundigen in de Raadzaal van het stadhuis van Middelburg en in het Zeeuws Museum.

In het Stadhuis museum Zierikzee was tot en met 31 maart 2019 de tentoonstelling 'Zeeuwse Meesters uit de Gouden Eeuw' te bezichtigen, met uitsluitend werk uit de Goedaert Collectie. De begeleidende publicatie werd verzorgd door Katie Heyning.

Ryckhals-tentoonstelling

De tentoonstelling 'Franchoy's Ryckhals, een Zeeuwse meester uit de Gouden Eeuw', met negen werken van Ryckhals (1609-1647) uit de Goedaert Collectie en een aantal andere bruiklenen, wordt op 13 april 2019 in het Stadhuis museum Zierikzee geopend en loopt tot en met 29 maart 2020. De catalogus bij deze tentoonstelling is van de hand van Fred G. Meijer.

Kees Beaat

Archeologisch nieuws Romeinse verrassingen uit Oostburg

De archeologische begeleiding van de rioleringswerken in het plangebied 't Vestje in Oostburg, uitgevoerd in 2014 in opdracht van de gemeente Sluis door Artefact!, heeft een schat aan informatie opgeleverd.



In februari is het onderzoeksrapport van Artefact! bij de opdrachtgever ingediend, maar nu wordt alvast een tipje van de sluier opgelicht. Een van de opmerkelijke vondsten is een vindplaats uit de Romeinse tijd in de Stadhouderslaan. De aangetroffen sporen bestonden daar uit een cultuurlaag met daarin een grote hoeveelheid aardewerk en enkele greppels onder de cultuurlaag. Een groot deel van het aardewerk bestaat uit fragmenten van het zogenaamde *briquetage*-aardewerk, handgevormde potten waarin zout werd verdampt en getransporteerd. Een nieuwe onderzoeksmethode van dit aardewerk, uitgevoerd door een onderzoeker van de Universiteit Gent, geeft aan dat het hier om een zoutproductiesite gaat. In combinatie met een kleine hoeveelheid Romeins importaardewerk kan deze vindplaats uitermate verrassend aan het einde van de eerste eeuw na Christus gedateerd worden. Deze datering, in combinatie met de tot nu toe bekende vroegste vondst uit Aardenburg, plaatst een duidelijk Romeinse bewoning in Zeeuws-Vlaanderen een halve eeuw vroeger dan bekend.

Uit een van de greppels is een monster genomen voor archeobotanisch onderzoek, het onderzoek van zaden en vruchten. De analyse, uitgevoerd door BIAAX Consult, bracht ook een drietal surprises aan het licht. In de omgeving van de vindplaats moeten moestuinen of akkers en begraaasd grasland hebben gelegen.

Naast broodtarwe en gerst maken resten van rogge duidelijk dat dit cultuurgewas mogelijk ook in de omgeving van de vindplaats is verbouwd. Van dit gewas werd tot nu toe op grond

van onderzoek aangenomen dat het in Vlaanderen en Zuid-Nederland pas in de laat-Romeinse periode in cultuur werd gebracht. Daarmee zou de vondst van Oostburg mogelijk de vroegste aanwijzing voor landbouwkundig gebruik van rogge in genoemde regio zijn.

Onverwacht is de vondst van zaden van weverskaarde. Weverskaarde is vermoedelijk de gecultiveerde vorm van de wilde plant grote kaardebol. De bollen van weverskaarde hebben meer gekromde stekels, waardoor ze beter geschikt waren voor het gebruik voor het kaarden van wollen stoffen dan de bollen van de grote kaardebol. De oudste vondsten van weverskaarde tot nu toe dateren uit de volle middeleeuwen. Met de Romeinse vondst in Oostburg wordt de cultivering van de grote kaardebol in Nederland ongeveer 1000 jaar eerder geplaatst.

Als laatste vondst is de oudste vijgenpit van Zeeland te vermelden. Vijg komt in Romeinse contexten in Nederland regelmatig voor, met name in militaire of sterk geromaniseerde nederzettingen, maar was nog niet eerder in Zeeland gevonden. De oudste vijgen uit Zeeland waren tot heden afkomstig uit twee laatmiddeleeuwse contexten uit Goes (De Poel II) en 's-Heer Abtskerke (Noordhoekweg). Over de vroegmiddeleeuwse resultaten wordt in een volgende *Zeeuws Erfgoed* bericht.

Senne Diependaele (Artefact! Advies en Onderzoek in Erfgoed, Zaamslag), Henk van Haaster (BIAAX Consult, Zaandam), Robert van Dierendonck (Erfgoed Zeeland)

Afbeelding
Zaad van de weverskaarde uit de Romeinse vindplaats Oostburg-Stadhouderslaan | foto BIAAX Consult, Zaandam.



Trots op mijn monument

Afgebroken en elders opgebouwd

In Moriaanshoofd staat 'De Zwaan', het langdurig gekoesterde en kostbare familiebezit van de molenaarsfamilie Verhage, in 2019 precies één eeuw. Adrie Verhage is al sinds zijn jeugd werkzaam op en rond de molen en vertelt hoe het is om zorg te dragen voor deze voor Zeeland unieke, met riet bedekte molen.

Het is vrijdagmorgen wanneer monumentenwachter Jeroen naar de molen van de familie Verhage in Moriaanshoofd rijdt. In het open landschap van Schouwen-Duiveland is de molen, gelegen aan de provinciale weg N59 tussen Serooskerke en Zierikzee, al van ver zichtbaar. Voor veel mensen is het een opvallend herkenningspunt en in het zomerseizoen wordt de molen dikwijls gefotografeerd door voorbijkomende toeristen. Sinds enkele jaren laat Jeroen, die ook vrijwillig molenaar is, deze molen met de naam 'De Zwaan' draaien en soms ook malen. De wind komt die dag uit het oosten en is matig van kracht, met de blauwe lucht erbij is het gunstig weer om te draaien. De voorgaande keer dat de molen draaide, kwam de wind uit het zuidwesten, dus eerst worden de kap en de wieken met een lier op de wind gedraaid, kruien zoals dat bij een molen heet. Wanneer de molen goed in de wind staat, wordt de molen ingespannen; vandaag kan dit met volle zeilen, de vang wordt gelicht en omdat het lekker waait, duurt het niet lang voor de molen een mooie snelheid draait.

Afgebroken en elders opgebouwd

'De Zwaan', een grote zogenaamde achtkante molen, is niet de eerste molen op deze plaats. Tot 1886 heeft op korte afstand van de huidige molen een wipkorenmolen gestaan. Dit was een kleine molen met één koppel maalstenen. Door de toenmalige eigenaar werd een in Zuid-Holland afgebroken poldermolen aangekocht en vervolgens naar Moriaanshoofd vervoerd.

De grote houten achtkante molen werd op korte afstand van de wipkorenmolen weer opgebouwd. Enkele details verraden zijn verleden als poldermolen en de Zuid-Hollandse afkomst van 'De Zwaan'. Door het grote formaat van de molen en zijn eerdere functie als poldermolen is de verdeling van de zolders gedeeltelijk afwijkend van de andere, enigszins kleinere Zeeuwse achtkante molens.

Terwijl de molen draait, praat monumentenwachter Jeroen met Adrie Verhage, de huidige molenaar. Dit jaar is het honderd jaar geleden dat de molen in het bezit van de familie Verhage kwam. A. Verhage, de opa van Adrie, kwam uit de molenaarsfamilie die werkzaam was op molen 'De Onderneming' in Wissenkerke. In 1919 besloot hij de molen in Moriaanshoofd te kopen, de oudste zoon bleef met de molen in Wissenkerke malen.

Het bedrijf in Moriaanshoofd was bij aankoop van de molen verlopen en had op dat moment nog maar één klant. Er was dus werk aan de winkel om het maalbedrijf weer op te bouwen. De opa van Adrie, die het ondernemerschap in zijn bloed had, zat niet stil en al gauw werd er weer veevoer voor de boeren in de omtrek en meel voor de bakkers gemalen.

De vader van Adrie heeft tot 1933 samen met zijn ome Lou de molen in Moriaanshoofd gerund. Het transport van graan en meel werd hierbij veelal door Adries vader gedaan en ome Lou was in die tijd veelal op de molen. Later is ome Lou op de molen in Poortvliet molenaar geworden.

Afbeelding

Molen De Zwaan
tijdens de Watersnood-
ramp 1953 | collectie
Watersnoodmuseum
Ouwerkerk, kleurenfoto
van dia.



Tot tweemaal toe onder water

In de jaren veertig en vijftig van de twintigste eeuw heeft de molen tot tweemaal toe in het water gestaan. In maart 1944 werd op last van de Duitsers het eiland Schouwen-Duiveland onder water gezet, nadat eerst de inwoners van het eiland geëvacueerd werden.

De schade aan de molen was groot

Tijdens de Watersnoodramp in februari 1953 kwam het water opnieuw. Dit keer als gevolg van natuurgeweld, waarbij op een aantal plaatsen de dijken braken. De schade aan de molen, omliggende gebouwen en materialen was groot. Ook is veel vee verdrongen. Als gevolg van de ramp is de buil, een apparaat dat de meel zeeft om bloem te maken, weggespoeld. Op deze buil stond de volgende tekst:

"Eertijds was ik alleen van hout
Maar nu in steen en riet herbouwd
Een hoger vlucht gegeven
Want door het malen van het graan
Vindt gij al zoo ook Uw bestaan
Wat noodig is voor het leven."

"Wie alleman zijn goed vertrouwt
En niet behoorlijk boeken hout
En veel verteert bij kleine winst

En nimmer meer wil zijn de minste
En zelden rekent, zelden schrijft
Is 't vreemd dat die geen koopman blijft?"

In de molen zijn vandaag de dag de sporen van het zoute zeewater nog goed zichtbaar. Na de terugkeer van de bevolking werden de boeren in de omtrek door Adries vader voorzien van schoon drinkwater. Het water werd vanuit Zierikzee gedistribueerd. Het molenaarsbedrijf werd weer voortgezet en verder uitgebreid.

Van generatie op generatie

Adrie heeft het molenaarsvak bij zijn vader in de praktijk geleerd, na schooltijd was hij dan ook vaak in de molen aan het werk. Kennis van het weer, de wind, het afstellen van de stenen en de zorg voor de kwaliteit van het meel zijn enkele voorbeelden van vaardigheden die Adrie zich eigen moest maken. Duizenden kilo's meel gingen in al die jaren door zijn handen. Hierdoor is zijn kennis van graanproducten groot geworden. In al die jaren is het familiebedrijf in de handel van granen, diervoeders, kunstmest en aanverwante artikelen flink gegroeid.

Tegenwoordig runt Adrie het bedrijf samen met zijn zoons. Adrie is voornamelijk op de weg te vinden, om goederen rond te brengen. Dat de familie trots is op haar molen blijkt uit de afbeelding ervan op de vrachtwagencabines van de firma Verhage.

Tot halverwege de jaren zeventig van de twintigste eeuw is 'De Zwaan' in bedrijf gebleven. Later is er



Afbeelding

Detail van de grenen trap die naar de steenzolder voert | portret- en detailfoto Mieke Wijnen Fotografie.

nog wel op kleinere schaal met de molen gemalen, maar na de jaren tachtig heeft de molen weinig meer gedraaid.

In 2002 werd een start gemaakt met een grote restauratie. De kap en de wieken werden van de molen gehaald en naar een molenmaker in het Gelderse Aalten gebracht. De kap van de molen werd daar ter plaatse hersteld, ook werden daar de nieuwe wieken gemaakt. Vier van de acht velden op het molenlijf werden van nieuw riet voorzien. Er was echter ook een tegenvaller; tijdens de restauratie kwam naar voren dat de gietijzeren as een dermate grote scheur vertoonde dat deze vervangen moest worden. Sinds oktober 2003 draait de molen weer als vanouds en wordt er met enige regelmaat graan gemalen.

Behoud van de molen

De molen is ondergebracht in Stichting tot Behoud Molen De Zwaan, om in de toekomst het behoud van de molen te kunnen waarborgen. Vrijwel jaarlijks wordt er door de Monumentenwacht een inspectie uitgevoerd om grote gebreken aan de molen voortijdig te kunnen voorkomen. Het benodigde onderhoud wordt in de vorm van een rapport inzichtelijk gemaakt. Omdat het

onderhoud van een molen specialistisch werk is, worden de werkzaamheden uitgevoerd door een molenmaker.

Molen 'De Zwaan' in Moriaanshoofd is vrijwel wekelijks draaiend te zien, meestal op de vrijdag- of zaterdagmiddagen.

Ben jij ook zo'n trotse monumenteigenaar?

Laat het de redactie weten!

Wil jij je verhaal delen met de andere lezers van *Zeeuws Erfgoed*, neem dan contact op met de redactie: zeeuws erfgoed@erfgoedzeeland.nl

Abonnees van de Monumentenwacht die aan de interviewreeks deelnemen, ontvangen voor hun medewerking de professionele portret- en detailfoto die bij hun verhaal worden afgebeeld.



Pracht en praal op Tholen

Een van de markantste boerderijen van Zeeland en misschien wel van heel Nederland is boerderij Reijgerburgh in Sint-Maartensdijk. Het is niet zozeer de omvang van de erfbebouwing als wel de verschijningsvorm van woonhuis en bakkeet die de boerderij een voornaam voorkomen geven. Pracht en praal uit de Gouden Eeuw zou je denken, maar zo eenvoudig ligt het niet.

Boerderij Reijgerburgh kan je moeilijk ontgaan, als je op de provinciale weg tussen Sint-Maartensdijk en Stavenisse rijdt. Het in IJsselsteen opgetrokken boerenwoonhuis, voorzien van een voorname ingangspartij en imposante, ovaalvormige vensters, trekt direct de aandacht van de voorbijganger. Maar ook het door een gracht omgeven erf met de overige historische erfbebouwing - waaronder een achttiende-eeuwse bakkeet met eveneens ovaalvormige vensters - en de erfaanplant stralen nog steeds een zekere voornaamheid uit.

Bouwhistorie

Diverse personen, waaronder voormalig (hoofd)bewoner Toon Hage, hebben gepoogd de bouwhistorie van de boerderij te achterhalen. Hage gaat uit van een stichtingsjaar rond 1680, waarbij de kopgevel van het woonhuis voorzien zou zijn van een trapgevel en de vensteropeningen het gangbare rechthoekige formaat zouden hebben gehad. Wat betreft de oorspronkelijke vormgeving van het woonhuis denkt hij aan hoeve Nooitgedacht in Sint-Annaland, de boerderij die Constantijn Huygens in 1662 voor zijn dochter Susanna als zomerverblijf liet bouwen. Van de oorspronkelijke landbouwschuur van Reijgerburgh, die in het verlengde van het woonhuis was aangebouwd, is niet meer bekend dan dat deze 34 meter lang was en twee dorsvloeren had. De schuur werd in 1891 afgebroken, waarna de nieuwe vrijstaande schuur eveneens achter het woonhuis, maar nu in dwarsrichting werd opgetrokken. Na een verwoestende brand vier jaar later, wordt deze schuur in eenzelfde stijl

opnieuw opgetrokken. Inmiddels is op deze locatie een moderne damwandloods verzeen.

Kapitaalkrachtige eigenaar

Indien de boerderij inderdaad - zoals te verwachten - in het laatste kwart van de zeventiende eeuw gebouwd is, dan moet dit zijn gebeurd in opdracht van de toenmalige eigenaar van de gronden, Rochus Heron. Heron, wiens achternaam overigens Frans voor reiger is, was in die tijd burgemeester van Sint-Maartensdijk en tevens kerkmeester en polderbestuurder. Zowel door vererving (van gronden) als door huwelijk had hij in relatief korte tijd rijkdom en aanzien vergaard. De bouw van de boerderij in de Oudelandpolder zal dan hebben plaatsgehad in een periode dat de Gouden Eeuw juist over haar hoogtepunt heen was. Maar in deze periode van relatieve neergang - ook in de landbouw - die na het Rampjaar 1672 volgde, wisten juist de grote kapitaalkrachtige boerderijeigenaren de depressie het beste te doorstaan en kochten zij de gronden op van de kleinere boeren die het veld moesten ruimen.

Verschijningsvorm

Het huidige woonhuis met bijbehorende bakkeet heeft echter geen zeventiende maar een achttiende-eeuwse verschijningsvorm. Dit valt af te leiden door de aanwezigheid van vensters in een ovale vorm, een stijlkenmerk uit de tijd van de Franse koningen Lodewijk XV (1715-1774) en Lodewijk XVI (1774-1792). Bekend is dat deze vensters zijn aangebracht in opdracht van eigenaar

Afbeelding

De fraai vormgegeven ingangspartij van boerderij Reijgerburgh bevindt zich in de lange gevel van het woonhuis.



Bewoners en personeel van Reijgerburgh poseren voor de fotograaf (1895). Op de achtergrond de dwars op het woonhuis geprojecteerde landbouwschuur, die zojuist is gereedgekomen | collectie Gemeentearchief Tholen.



De brug met houten hekwerk over de gracht naar de hof is tien jaar geleden in oude glorie hersteld.

Anthonie Heron, zoon van de in 1714 overleden eerdergenoemde Rochus Heron. Voor Anthonie Heron reikte de wereld verder dan het eiland Tholen. Zo woonde hij onder meer in Zierikzee en Den Haag en was hij voortdurend op reis. Ook had hij veel Franse vrienden. Door als vermogend man zijn blik naar buiten toe te richten, deed hij nieuwe indrukken en invloeden op die onder andere zijn uitwerking op de boerderij hadden.

Franse stijlinvloeden

Anthonie Heron voerde de Franse stijlinvloeden niet alleen door op de erfbouw van Reijgerburgh, maar ook op het erf zelf. Zo liet hij op stukken grond aangrenzend aan de erfbouw vijvers en tuinen in Franse stijl aanleggen. Het is goed mogelijk dat al deze aanpassingen, van zowel de erfbouw als van de tuinen, rond 1740 plaatsvonden. Vanaf deze tijd stamt ook de oudst bekende naamsvermelding Reijgerburgh in de archieven. Er lijkt dan ook een verband te bestaan tussen de aanleg van het (reigers)bos, de toevoeging van de ovale ramen (in de vorm van reigerseieren?) en de oudst bekende naamsvermelding van de boerderij.

Bouwsporen

Hoewel van afstand niet waarneembaar, wijzen bouwsporen in het metselwerk van de gevels erop dat het aanbrengen van de ovale vensters inderdaad heeft plaatsgevonden in reeds bestaande bebouwing. Op diverse plaatsen is bij

nadere bestudering goed te zien dat het metselverband, het verband waarin de bakstenen zijn gemetseld, onderbroken is. Aangezien dit ook het geval is ter hoogte van het centrale venster (begane grond) van de kopgevel, is het goed mogelijk dat hier oorspronkelijk de hoofdingang gesitueerd was. Pas gedurende de achttiende eeuw werd het op Tholen gangbaar om de hoofdingang in de lange gevel van het woonhuis te plaatsen, precies zoals Anthonie Heron waarschijnlijk heeft laten doen bij de verbouwing van de boerderij rond 1740. Of de kopgevel oorspronkelijk voorzien was van een trapgevel, is niet duidelijk. Tuitgevels waren gangbaar op zeventiende-eeuwse boerenwoonhuizen, aangezien ze onderhoudsvriendelijker waren dan trapgevels. Daarbij raakten trapgevels vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw uit de gratie.

Hiaten

Afsluitend kan gesteld worden dat er nog diverse hiaten zijn in de bouwgeschiedenis van boerderij Reijgerburgh. Een uitgebreid bouwhistorisch onderzoek van het woonhuis en aangrenzende historische bebouwing zou zeker meer duidelijkheid hierover kunnen verschaffen. Desalniettemin spreekt Reijgerburgh erg tot de verbeelding, zeker in de wetenschap dat deze boerderij zelfs op landelijke schaal een unieke verschijningsvorm heeft.

Marinus van Dintel

Het landschap bewaard



Natuurmonumenten is bij het grote publiek vooral bekend als natuurbeheerder. Veel minder bekend is dat de vereniging een van de grootste erfgoedbeheerders van Nederland is.

In de gebieden van Natuurmonumenten bevindt zich een staalkaart aan typisch Nederlandse landschappen. Ook beheert de vereniging vele honderden cultuurhistorisch bijzondere gebouwen, zoals forten, landhuizen, kastelen en boerderijen en vele archeologisch waardevolle terreinen. In Zeeland zijn dat onder meer Fort Ellewoutsdijk, de Plompe Toren van Koudekerke en kasteel Haamstede met het omliggende park en duingebied.

Het landschap bewaard vestigt de aandacht op Natuurmonumenten als erfgoedbeheerder, met de nadruk op het landschappelijke erfgoed. Vier gebieden van Natuurmonumenten staan centraal: het Eerder Achterbroek bij Ommen als onderdeel van landgoed Eerde, restanten van de Atlantikwall in de Hollandse en Zeeuwse duinen, het Zuid-Limburgse Geuldal en het Mantingerveld in Drenthe. Het boek beschrijft hoe Natuurmonumenten sinds 1945 met het erfgoed in deze vier heel verschillende landschappen is omgegaan. De lezer maakt kennis met landgoederen, kleinschalige cultuurlandschappen, uitgestrekte natuurontwikkelingsgebieden en de schijnbaar ongerepte duinen.

De focus van de auteur ligt daarbij op de historische ontwikkeling van deze gebieden en de voortdurende wisselwerking tussen biologische en antropogene processen en de actoren daarin. In de verschillende casussen heeft hij gekozen voor een 'biografische benadering', een analyse waarbij de ontwikkelingen worden geschetst aan de hand van mensen als een baron (letterlijk, het buitenplaatsengebied van het Eerder Achterbroek)

en - meer spreekwoordelijk - een boer, een bunkerbouwer en een boswachter in de andere gebieden. De auteur concludeert dat de menselijke invloed op natuurgebieden groot is geweest. Natuurbeheer in Nederland blijft dan ook vooral een cultuuropgave en elke wijziging in de relatie tussen mens en natuur drukt weer een nieuw stempel op het landschap.

Hierbij spelen ook 'landschapsbeelden' als een Arcadisch landschap, functionalistisch landschap of wildernis een rol. Het maakt immers voor de beheersmaatregelen uit of je nu een (esthetisch) Arcadisch landschapsbeeld nastreeft of een ('authentieke') wildernis. De discussies van de afgelopen jaren rondom het afschieten, bijvoeren of 'natuurlijk' laten sterven van het wild in de Oostvaardersplassen - overigens een gebied van Staatsbosbeheer - vormt wellicht het meest duidelijke voorbeeld van het voortdurende spanningsveld tussen natuur en cultuur en hoe hoog discussies daaromtrent kunnen oplopen.

Het uitvoerige onderzoek in verschillende gebieden, de interessante ontwikkelingen van de omgang met erfgoed in natuurgebieden en de prettige combinatie van theorie en praktijk maakt dat dit boek niet alleen interessant is voor mensen werkzaam bij terreinbeherende organisaties en overheden die beleid maken op het gebied van natuur en landschap, maar zeker ook voor de breed geïnteresseerde lezer met interesse in landschap en cultuurhistorie. Daarbij is het boek fraai geïllustreerd met meer dan tweehonderd foto's, kaarten en tabellen.

Afbeelding
Michiel Purmer,
Het landschap bewaard.
Natuur en erfgoed bij
Natuurmonumenten.
Hilversum: Uitgeverij
Verloren BV., 2018,
472 pagina's.



Leenhouts maakt leerlingen warm voor restauratievak



Aannemersbedrijf Leenhouts uit Oostburg is altijd op zoek naar nieuwe bouwleerlingen. Doordat leerlingen te weinig kiezen voor de ambachtelijke vakken is Leenhouts een offensief begonnen. Dit doet het bedrijf door leerlingen te laten zien hoe mooi het vak van timmerman of metselaar is.

De eerste rondleiding met leerlingen van het Zwincollege in Oostburg was op het kantoor van Leenhouts in diezelfde plaats. Daar kregen ze van de Scalda BOL-4-student Ferdie Leenhouts een presentatie over het bedrijf. Na de presentatie kregen de leerlingen van chef werkplaats Gilbert Bieshaar een rondleiding door de kantoren en de werkplaats. Bij de kantoren kregen ze uitleg van een calculator, een werkvoorbereider en een uitvoerder over hun werkzaamheden bij het aannemersbedrijf. Daarna werd de rondleiding voortgezet in de werkplaats. Hier gaf Gilbert uitleg over de werking van de machines en de werkzaamheden die een timmerman in een werkplaats uitvoert. Op het moment van de rondleiding waren werkplaatsmedewerkers bezig met het maken van onderdelen voor een monumentaal pand dat gerestaureerd wordt.

De tweede rondleiding met leerlingen van het Zwincollege vond plaats in de Cuyperskerk in Sas van Gent. Uitvoerder Marcel van Rooijen vertelde over de geschiedenis van de kerk en het toenemend aantal gebreken als gevolg van de leegstand van de afgelopen jaren. Doordat het pand een rijksmonument kwam het in aanmerking

voor een subsidie van de Provincie Zeeland. Bijkomend voordeel hiervan was dat de restauratie uitgevoerd kan worden als leerlingbouwplaats binnen het samenwerkingsverband Restauratie Opleidingsprojecten (ROP). Marcel liet aan de leerlingen zien welke restauratiewerkzaamheden op de diverse locaties worden uitgevoerd om de kerk weer in goede staat van onderhoud te krijgen. Na de uitleg in de kerk konden de leerlingen onder begeleiding de bouwsteiger op, om de werkzaamheden aan de (buiten)gevels en de kap te zien; door een metselleerling werd gewerkt aan het uit- en inboeten van metselstenen en helemaal boven op de steiger waren leidekkers dakleien aan het vervangen. Hier konden de leerlingen ook genieten van het fraaie uitzicht, een bijkomend voordeel als je op een groot monument werkt (tenzij je hoogtevrees hebt).

Door het geven van deze rondleidingen hopen zowel aannemersbedrijf Leenhouts als medewerkers van Restauratie Opleidingsprojecten dat er meer leerlingen kiezen voor ambachtelijke vakken. Bij navraag zeiden de leerlingen dat ze meer te weten waren gekomen over de werkzaamheden die medewerkers van een bouwbedrijf uitvoeren.

Afbeelding
In de werkplaats krijgen leerlingen uitleg over het timmervak.

Uit Zeeuwse bodem

Vuurstenen voorwerpen

Walcheren

Een particulier meldde de vondst van twaalf vuurstenen voorwerpen bij Erfgoed Zeeland. Ze waren afkomstig van het strand bij Dishoek en dateren uit meerdere perioden van de steentijd. Zeker twee stukken, waaronder een schrabber, dateren uit de oude steentijd, de tijd van de neanderthalers. Het zand, waarin de vondsten zich bevonden, is afkomstig van de bodem van de Noordzee, circa 30 kilometer uit de kust van Walcheren. Het zand is enkele jaren geleden middels zand-suppleties op het strand gedeponeerd.

Een andere particulier meldde eveneens de vondst van vuurstenen voorwerpjes uit de steentijd. Hij had ze gevonden op de stranden bij de Banjaard en bij Baarland. Het waren voornamelijk afslagen, die niet verder waren bewerkt. Ze bevonden zich ook in opgespoten zand.



Vuurstenen voorwerpen van het strand bij Dishoek.

Gemetseld riool Goes

Zuid-Beveland

Op 5 december 2018 verrichtte Erfgoed Zeeland archeologische waarnemingen langs de Zaagmolenstraat in Goes na een vondstmelding door een medewerker van de gemeente Goes. Ter plekke vonden graafwerkzaamheden plaats, waarbij funderingsresten aan het licht waren gekomen. Ze zijn waarschijnlijk van een gemetseld riool. Het gewelf ontbrak, maar de wanden, die steeds dik zijn, zijn nog in de bodem behouden. Daartussen is de ruimte opgevuld met plaatszand. Er was nog wel een aanzet van een gewelf zichtbaar. De resten lopen haaks op de Zaagmolenstraat, tegenover het pand J.A. van der Goeskade 1, in noordelijke richting. Ze bevinden zich al op circa 25 centimeter beneden het maaiveld en waren over een lengte van 14 meter zichtbaar.

De breedte van het riool is buitenwerks 2,30 meter. Het formaat van de rode bakstenen in de wanden bedraagt 22,5 x 11,5 x 5 centimeter. In het gewelf zijn vermoedelijk zwarte IJsselstenen verwerkt geweest met het formaat 17,5 x 8,5 x 4,5 centimeter. Gezien de baksteen-typen en -formaten zal het riool uit de nieuwe tijd dateren (periode zeventiende-negentiende eeuw) en zal het hebben gediend voor afwatering naar de voormalige gracht van de verdedigingswerken (met dank aan Frank de Klerk, Gemeentearchief Goes).



Bakstenen resten van de wanden van een riool langs de Zaagmolenstraat in Goes.

Funderingsresten kerk Goes



*Afbeelding
Zware fundering
in een sleuf in de
achtertuin van
Singelstraat 7 in Goes.*

Zuid-Beveland

Op 12 december 2018 verrichtte Erfgoed Zeeland archeologische waarnemingen in de achtertuin van het pand Singelstraat 7 in Goes, na een vondstmelding vanuit de gemeente Goes. In de tuin vonden graafwerkzaamheden plaats voor een aanbouw en een tuinmuur. In de gegraven funderingssleuven zijn op drie plaatsen oudere funderings-/muurresten tevoorschijn gekomen.

In het zuidelijke deel van de achtertuin, waar de tuinmuur is gepland, bevindt zich over vrijwel de gehele lengte van de achtertuin een brede fundering met een west-oost oriëntatie.

De fundering was 9 meter lang zichtbaar en 0,78 meter breed. De fundering/muur is gemetseld geweest met gele IJsselstenen met het formaat 18 x 8 x 4,5 centimeter en rode bakstenen met het formaat 23,5 x 11 x 4,5 centimeter. In westelijke richting gaat het spoor over in een brede fundering van minimaal 0,95 meter breed. Deze loopt iets gebogen in west-noordwestelijke richting weg en is 4 meter lang in de sleuf aanwezig. Ze bevindt zich op een diepte van

0,80 meter beneden het maaiveld. Het formaat van de rode bakstenen bedraagt ? x 12,5 x 6 centimeter.

In een sleuf voor de aanbouw bevindt zich op 0,35 meter beneden het maaiveld een muurrestant, dat evenwijdig loopt met de achtergevel van Singelstraat 7 (noord-zuid oriëntatie) en daarmee haaks staat op de andere fundering. De muur is 0,66 meter breed en was 1 meter lang zichtbaar (breedte van de gegraven sleuf). Hij is gemetseld met rode en gele IJsselstenen met het formaat 17 x ? x 4 centimeter. Deze waren aan de buitenzijde van de muur verticaal aangebracht.

De aangetroffen funderings- en muurresten zijn waarschijnlijk (deels) van de vroegere rooms-katholieke kerk geweest, die in 1815 op die plaats is gebouwd. In 1906 is er de rooms-katholieke pastorie gebouwd, het huidige pand.

Voor 1815 stonden er ook al huizen, waarin aan het eind van de zeventiende eeuw een katholieke schuilkerk tot stand kwam. De licht gebogen fundering is mogelijk van de apsis van de kerk uit de negentiende eeuw geweest (met dank aan Frank de Klerk, Gemeentearchief Goes).

Menselijke schedel bij Oostburg



Zeeuws-Vlaanderen

Een particulier meldde de vondst van een menselijke schedel bij Erfgoed Zeeland. Hij had deze langs de Henricusdijk bij Oostburg gevonden, nadat ter plaatse van de voormalige Hans Frieseschans enkele grote varkensstallen waren gesloopt. Van de schedel ontbreekt de onderkaak. Verder zijn duidelijk drie houwsporen te zien, die waarschijnlijk zijn veroorzaakt door

slagen met een zwaard. Twee ervan bevinden zich aan de achterzijde en een aan de linkerkant van de schedel. Het is de schedel van een jonge man, die vermoedelijk tijdens gevechten in de Tachtigjarige Oorlog aan zijn einde kwam (met dank aan Betty Ras).

*Afbeelding
Menselijke schedel,
gevonden langs
de Henricusdijk
bij Oostburg.*

ERFGOEDallerlei

Erfgoed Zeeland kan geen aanvullende informatie verstrekken over de verkoop van verschenen publicaties.

BOEKEN EN EENMALIGE UITGAVEN

Allie Barth, Albert Kort, *Bevelandse belevenissen* (Goes: Uitgeverij Het Paard van Troje, 2018) 96 pag.; ill., foto's, tek., grav. *Bevelandse Belevissen* is eigenlijk de voortzetting van *Bevelandse Vertellingen*, een bundel met in de krant verschenen verhalen. Het merendeel van deze vertellingen is echter niet eerder gepubliceerd. De dertig korte verhalen gaan over onderwerpen die onder meer te maken hebben met politiek, economie, cultuur en godsdienst in de tijd van de middeleeuwen tot nu. Onderwerpen die aan bod komen zijn onder andere de pest op de Bevelanden, rederijders, de Dirk Dronkersweg, films die niet vertoond mochten worden, hangjongeren die een dorp terroriseren, asielsezoekers die een veilig onderkomen zochten in Zeeland, een veldwachter die zelf in de kraag werd gegrepen, collaborerende boeren in de Tweede Wereldoorlog, meisjes die na de oorlog met pek en veren werden ingesmeerd, tuinieren als volksvermaak, suffragettes in Goes, de opkomst van het nationaal socialisme en de oprichting van sportverenigingen.

W. Dirksen, *Gezag en geld in Zeeland 1572-1576. Van revolutie tot pacificatie*. Werken vol. 18 (Middelburg: Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, 2018) 783 pag. In de eerste vier jaar van de Opstand in Zeeland ontstonden nieuwe gezagsverhoudingen en werd het fundament gelegd van het soevereine Zeeland tijdens de Republiek. Dit werk over deze periode van vier jaar is het magnum opus van fiscaal-historicus Wim Dirksen die in 2012 overleed. Hij werkte meer dan veertig jaar aan deze studie, maar het eindresultaat heeft hij niet meer gezien. In deze studie wil hij afrekenen met de geldende standpunten over het particularisme, de mentaliteit om het belang van de eigen stad of regio hoger te stellen dan het grotere belang. Dirksen stelt dat onder de regeringsvorm van de Republiek het maatschappelijk leven gebloeid heeft als nergens anders in Europa. Centraal staat de vraag hoe het gewestelijk gezag in Zeeland in de beginjaren van de Opstand ontstond. Na een uitvoerige inleiding volgen vijftien hoofdstukken over onder meer de betrokken partijen bij de Opstand, de regeringen in Veere, Vlissingen en Schouwen-Duiveland tussen 1572 en 1576, de weg naar een Zeeuwse en Hollandse regering 1572-1574, staatkundige veranderingen in maart 1574, de regering van Zeeland en die van

Middelburg tussen 1574 en 1576, staatkundige betrekkingen tussen Holland en Zeeland en de Hollands-Zeeuwse Unie en fiscale wetgeving. Met kort epiloog, meerdere bijlagen, lijst van gebruikte afkortingen en literatuurlijst.



de bezetting, de Duits-Nederlandsche Kultuurgemeenschap, individuele kunstenaars en de invloed die de bezetter daarop uitoefende. Na een voorwoord komen in veertien hoofdstukken aan bod: het bestuur in mei 1940, de aanstelling van Münzer, een Nieuwe Orde (over de opzet van culturele instanties), middagen op Der Boede (waar de nazi-top van het eiland bijeenkwam), de Duits-Nederlandse betrekkingen, Zeeuwse bemoeienis met de Kultuurraad, de positie van het Zeeuwsch Genootschap, het uitgaansleven en diverse kunstenaars zoals Martien Beversluis, Reimond Kimpe, Hildegard Helena Anna Andereya en Roline Wichers Weirdsma. Verder is er aandacht voor propaganda in de vorm van de krant *Zeeuwsche Stroom*, het einde van de oorlog en de zuiveringen die daarna plaatsvonden. Met eindnoten, een literatuurlijst en lijst met afkortingen en illustraties en een persoonsnamenregister.

Ada van Hoof (tekst), *De lichten van Westkapelle. 200 jaar vuurtorenlicht 1818-2018* (Westkapelle: Polderhuis, musea & meer, 2018) 24 pag.; ill., foto's, tek., krt. Klein informatief boekje over de vuurtorens van Westkapelle. Hierbij wordt onder meer ingegaan op het nut van vuurtorenlichten. In 'vuurtoren 't Hoge Licht Westkapelle' wordt aan de hand van een tijdtabel en bijschriften bij illustraties de geschiedenis van de toren weergegeven. In 't Iesderes Torentje' (over de ijzeren kustlichttoren in Westkapelle) wordt van die toren de geschiedenis verteld. In 'De toren vertelt' volgt een meer algemene geschiedenis van het dorp en wat zich rondom de vuurtoren heeft afgespeeld. Het boekje sluit af met 'vuurtorennieuwtjes', waarin technische gegevens van de toren worden vermeld.

Peter de Jonge (tekst), **Wim van Gorsel** (biografieën), *Van Raas tot Rico. Onbekende*

verhalen over Zeeuwse topsporters (Gezamenlijke Zeeuwse Boekhandels, 2018) 125 pag.; ill., foto's. Boekenweekgeschenk in het kader van de Week van het Zeeuwse boek met aandacht voor zestien Zeeuwse topsporters uit het heden en vooral het verleden. Daarvan worden door oud-sport-journalist Peter de Jonge diverse portretten geschetst. Soms een terugblikkend verhaal van de topsporter zelf, soms door ouders, bekenden, scouts of fans die een nog onbekend verhaal uit de carrière van de sporter opdiepen. De verhalen zijn voorzien van een biografie met prestaties. De behandelde topsporters zijn Jan Raas, Lesley Kerkhove, Danny Blind, Elisabeth Willeboordse, Frans de Munck, Els Vader, Ron de Jonge, Keetie van Oosten-Hage, Jean-Paul de Bruijn, Marjan Olyslager, Hans Peter Minderhoud, Beb en Derk Thijs, Jo de Roo, Jan Poortvliet, Diana van Gelderen en Rico Verhoeven.



Jan J.B. Kuipers, *Willem van Oranje. Prins in Opstand* (Zutphen: Walburg Pers, 2018) 176 pag.; ill., foto's, tek., krt. Boek over het leven van Willem van Oranje, de 'vader des vaderlands', tegen de achtergrond van de Opstand tegen

Spanje. Zeeland speelt in dit rijk geïllustreerde publieksboek een belangrijke rol als een van de kernprovincies in de beginperiode van de Opstand: van Vlissingen, waar Alva in 1572 'zijn fles verloor', tot de bizarre moordplannen van Hans Hansz; van de overgave van Middelburg in 1574 tot Louise de Coligny's vestiging in Middelburg na Willems dood. "Niet de Staten, maar gij! gij! gij!" zou Filips II bij zijn afscheid van de Nederlanden in 1559 Oranje hebben toegesist. Ook dit stukje Oranji-mythe speelt zich af in Zeeland, en wel in Vlissingen.

Janny Lock (eindredactie), **Inge Heuff,** *Huizen van hout. Woningen geschonken na de watersnoodramp* (Ouwkerk: Watersnoodmuseum, 2018) 98 pag.; ill., foto's. Het Noorse, Zweedse, Deense, Oostenrijkse, Finse en Franse Rode Kruis leverden na de watersnoodramp materiaal om meer dan achthonderd houten woningen van te bouwen, waarvan er nog steeds bewoond worden. De schrijfstel was zelf ooit bewoner van een van deze als bouw pakket aangeleverde huizen. In het boekje wordt ingegaan op de woningen, het transport, de bouw en de toewijzing van woningen. Uiteindelijk werd een deel van de woningen afgebroken,

een deel verstaend en een enkele woning kreeg een museale bestemming. Achterin het boek zijn een persoonlijk verslag van een koninklijk bezoek aan Stavenisse en enkele anekdotes opgenomen. Verder is er aandacht voor de geschenkwoningen in de huizenmarkt en de verkoop en prijsontwikkeling ervan.

Anya Marinissen (eindredactie), **Marinus Bierens, Anna de Bruyckere**, et al., *Dichter bij Cats. 400 jaar Sinne- en minnebeelden* (Middelburg: ZB| Planbureau en Bibliotheek van Zeeland, 2018) 60 pag.; ill., grav., foto's, tek. Uitgave in samenwerking tussen ZB en Kunst en Cultuurroute Midden-Walcheren ter gelegenheid van het vierhonderdste verscheijningsjaar van Jacob Cats' eerste dichtbundel *Sinne- en minnebeelden* en de diverse activiteiten die in 2018 werden gehouden. Hierin zijn diverse bijdragen van het Cats-jaar verwerkt. Na de inleiding door vakreferent literatuur Anya Marinissen volgt onder meer een inleiding door oud-conservator Ronald Rijkse, 'Jacob Cats, 400 jaar dichter', een verkorte toespraak van Jan Peter Balkenende, Catsiana in ZB door conservator Marinus Bierens, een bijdrage van dichter Anna de Bruyckere, een bijdrage van Kees van Walsem over Cats als dichter van de dood en een bijdrage van Johan Koppenol over gravures die Adriaan Pietersz. van de Venne maakte bij *Sinne- en minnebeelden*.

Wim de Meester, Kees Stoutjesdijk (hoofdre-dactie), **Gerard Both**, *De lucht oorlog boven Zeeland. Deel 2a. 1939-september 1942. Deel 2b oktober 1942-1945* (Middelharnis: WW2Research, 2018) 314 en 325 pag.; ill., foto's, krt., tab., tek. Na Noord-Beveland volgen nu twee delen over de lucht oorlog boven Schouwen-Duiveland waarin alle vliegtuigmissies boven het eiland chronologisch en stuk voor stuk worden besproken. De schrijvers hebben zowel in binnen- als buitenland onderzoek gedaan en hun verhalen worden omlijst door veel origineel foto- en archiefmateriaal. Ook zijn tekeningen van de besproken vliegtuigen gemaakt. De delen 2a en 2b bevatten een korte lijst met eindnoten, fotoverantwoording, lijst van overzichtskaarten en geraadpleegde literatuur en archivalia.

Adri van Oosten, *Nieuwdorp in oorlogstijd. De Slag om de Sloedam* (Zoetermeer: Lecturium Uitgeverij, 2018) 126 pag.; ill., foto's, krt.; ISBN 978-90-484-4387-1. In dit boek beschrijft Adri van Oosten (1938) zijn herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog zoals hij die als vijfjarig jongetje beleefde toen op 5 november 1944 de Slag om de Sloedam begon en het dorp Nieuwdorp in de vuurlinie kwam te liggen. Na een korte inleiding van de schrijver volgen vijf hoofdstukken: de hel van de Sloedam, Wat eraan vooraf ging, Na de bevrijding, Oorlog in Nieuwdorp en Meer verhalen uit de oorlog. Voorzien van diverse originele foto's en een lijst met bronnen.

Marco van de Plasse, Saskia Eggink, (grafiek), *Vergankelijk in Zonnemaire*

(Boxmeer: Uitgeverij Reinaert, 2019) 128 pag.; ill., foto's, tek. In 27 verhalen, steeds vanuit een ander perspectief wordt verteld over de petit histoire tot verhalen die de lange geschiedenis van Zonnemaire behelzen. Dat gebeurt op een literaire wijze ondersteund door grafisch werk. Onderwerpen die zoal aan bod komen zijn: Willemijntje Romijn, het Getijdenhaventje, de bietenbrug, (het korte leven van) een mug op een zwarte schuur en de hijskraan en de kreek. Achterin zijn foto's bij de betreffende verhalen opgenomen, een biografie van beide auteurs en een lijst met gebruikte bronnen.

Jop Steenhof de Jong, *Over de Kop van Schouwen. Het toerisme en de Stichting Renesse 1953-2018* (Brouwershaven: TSTP b.v., 2018) 208 pag.; ill., foto's, tek., krt. De Kop van Schouwen maakte de afgelopen zestig jaar een stormachtige ontwikkeling door. De bewoners van de gemeenten Burgh, Haamstede en Renesse, na de oorlog nog geen drieduizend inwoners, verdienden hun brood voornamelijk in de land- en tuinbouw. Tegenwoordig zijn er vijfenhalf miljoen toeristische overnachtingen per jaar. In deze ontwikkeling speelde de Stichting Renesse een belangrijke rol. De organisatie werd in 1952/53 opgezet om het toerisme te bevorderen. Begonnen met een startkapitaal van honderd gulden verwierf de stichting in de loop van de tijd grond en vakantie-woningen in de 'Kop' van het eiland. Na een inleiding volgen veertien hoofdstukken die chronologisch zijn gerangschikt en telkens meerdere jaren beschrijven in de periode 1952-2018. Het eerste hoofdstuk omvat 'het paradijs achter de duinen', over de periode daarvoor, vanaf 1900. Behandeld worden onder meer: de oprichting van de Stichting, de gevolgen van de Ramp, de geschenkwoningen, de grote toevloed van toeristen in de jaren zestig, de stichting als project-ontwikkelaar, grenzen aan de groei van het toerisme, natuurbehoud, wijzigingen binnen de Stichting, de Kop van Schouwen als familiebadplaats, de stichting en de gemeentelijke herindeling, monumenten en een terugblik. De bijlage bevat een overzicht van de bestuurders van de Stichting Renesse. Met bronnen- en literatuurlijst, illustratieverantwoording en een personen-register.

Wilma Valk, Reggie Corijn, Frans Meijaard, Jan Keersemaker (anekdotes), *De bwoat van Bresjes. Herinneringen aan de PSD* (Aardenburg: Drukkerij Durenkamp, 2018) 176 pag.; ill., foto's, tek.; ISBN 978-94-9152824-8. Ook al is het alweer vijftien jaar geleden dat de laatste veerdiensten Vlissingen-Breskens en Kruidingen-Perkpolder voor de PSD voeren, toch leidt dit nog altijd tot een grote stroom nostalgische publicaties hierover. Hoewel er destijds behoorlijk werd gemopperd op PSD-medewerkers als iemand weer eens een boot had gemist, wordt er met weemoed aan de veerdienst teruggedacht en lijkt het alsof de destijds geserveerde koffie, snert en frikandellen elk jaar beter gaan smaken. Bijdragen aan dit boek werden gedeeltelijk geleverd door oud-PSD-werknemers. Het boek heeft

nadrukkelijk vertrekhaven Breskens als invalshoek. Naast de vele interviews met de diverse PSD-medewerkers op de boot en aan wal werd de tekst van dit boek nagenoeg geheel samengesteld op basis van krantenberichten uit de Krantenbank Zeeland.



Margot Verhaagen, Martien Luteijn, Gijs Haak, met een bijdrage van **Peter Sijnke**, *Het Zeeuwse Babbelaarboek* (Goes: Het Paard van Troje, 2018) 160 pag.; ill., foto's, tek. De babbelaar staat bekend als een Zeeuws streek-product, maar is

dat van origine niet. Wel zijn varianten als het Haagse Hopje en Werthers Echte van veel recenter datum. Bij aanvang van het boek laat Peter Sijnke dan ook zijn licht schijnen over de herkomst van het zoete gekaramelliseerde snoepje. Hierna volgen hoofdstukken over herinneringen aan de babbelaar door diverse Zeeuwen uit alle regio's en 'the making of' gaat dieper in op de grondstoffen en de productie van het snoepje. Het blikte waarin de babbelaars verpakt zitten is eveneens onderwerp, want het verzamelen van deze verpakkingen (onder meer van de producenten Diesch, Joosse en Van Melle is een bijzonder gevolg van de populariteit van de babbelaar, dat een populair (relatie)geschenk uit Zeeland blijkt. Hierna volgen diverse recepten en als laatste de culinaire toekomst en mogelijkheden met de babbelaar.

TIJDSCHRIFTEN

Archief. Mededelingen van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen (2017) 175 pag.; ill., grav., tek., plattegr., foto's; ISSN 0116-594X. Dit jaarboek, dat nog net voor het nieuwe jaar verscheen, bevat meer artikelen dan gebruikelijk, vijf in totaal. S. van Belzen bespreekt in 'Zeeland onder vuur' de organisatie van de maritieme veiligheid door de Staten van Zeeland tussen 1467 en 1506. Een groot artikel is van de hand van H. Zuidervaart (Huygens ING), die zijn Blauwbeenlezing over de samenwerking tussen academici, kooplieden en handwerklieden in het vroegmoderne Middelburg de titel 'Scientia in Middelburg rond 1600' meegaf. Hierin betoogt hij hoe een samenklontering van academici en ideeën in de stad tot enkele bijzondere wetenschappelijke prestaties leidde, die minder toevallig tot stand kwamen dan wellicht werd gedacht. E. Blok-den Braber bespreekt in 'Vensterglazen, toneel en verzenboeken' het spel van de Veerse rederijderskamer Missus Scholieren tussen 1681 en 1796. J.-W. de Winter voedt de voortgaande demografische discussie over de omvang van de Zeeuwse steden in 'Gehavende steden' waarin hij de krimp van de middeleeuwse havensteden in Zeeland, waaronder Veere, Brouwershaven,

Middelburg en Zierikzee, bespreekt. Het artikel 'Bisamratten, de Communistische Partij van Nederland (CPN) en de Watersnoodramp van 1953' is van de hand van J. de Vetten. Hij wil hierin aantonen dat naar aanleiding van de Ramp en het optreden van de CPN daarna, de partij door de andere politieke partijen werd geïsoleerd, maar tegelijk ook zichzelf isoleerde. Bevat verder de jaarverslagen van de diverse conservatoren.

Bijdragen tot de geschiedenis van West-Zeeuws-Vlaanderen nr. 46 (2018) 328 pag.; ill., foto's, tek. Letterkundige L. van Driel schreef voor dit jaarboek de biografie 'Omtrent Gerrit Pieter Roos' over de letterkundige en gemeentearchivaris van Aardenburg. Onder pseudoniem 'Twee Aardenburgers' schreef deze samen met A. de Ligny het boek *De Ithaka van Jan Trochée wedergevonden* (1843). Daarnaast dichtte hij ontzettend veel. Onder dubieuze omstandigheden zou hij kort voor het einde van zijn leven naar Noord-Frankrijk verhuizen. Van Driel schetst in 22 hoofdstukken en een nawoord het leven van deze man waarin hij ingaat op privéleven, werk, zijn bijdragen aan het Cadzands jaarboekje, *Sluisch Weekblad*, een historisch-aardrijkskundig woordenboek en ander literair werk. Met lijst van afkortingen, illustraties, eindnoten per hoofdstuk en een lijst van geraadpleegde literatuur. Achterin zijn zeven bijlagen opgenomen met daarin een bibliografie van Roos, de beroepsbevolking van Aardenburg rond 1850, een rederijersgedicht en genealogische aantekeningen van de vier families Roos, Van Dale, Evers en Petillon. Met persoonsnamenregister.

Bulletin Stichting Oude Zeeuwse Kerken 79 (2018) 1-28. K.-J. Kerkhaert schrijft over de toren van de Grote of Maria Magdalenakerk in Goes. B. Veldstra heeft het in 'Geheimzinnige tekens op oude muren', over metseltekens in de vorm van een ruit, hart, maaltken of calvariekruis op middeleeuwse muren. F. van der Jeught heeft het in zijn bijdrage over de beiaard van de Grote of Maria Magdalenakerk in Goes in 1914. K. van den Berge geeft een brede visie op de toekomst van kerkgebouwen in Zeeland. In Kerkvolk vertelt H. Uil over het gelijknamige boek van Pieter Karman. R. Pekaar beschrijft een kleurrijke kolom en een pilaar met pijlen in de Maartenskerk van Sint-Maartensdijk en K. de Jonge heeft het over het onderhoud aan de Hervormde kerk in Waterlandkerkje. L.M. van der Gouwe heeft een derde bijdrage in het artikel Dendrochronologie, waarbij aan de hand van jaarringen in hout de oudheid van gebouwen wordt benaderd.

In *Nehalennia, Archeologie, cultuurhistorie, streektaal en volkscultuur van Zeeland en Goeree-Overflakkee* (winter 2018) schenkt M. Bierens aandacht aan het vierhonderdste sterfjaar van Jacob Cats, de best verkochte auteur van de Gouden Eeuw. Dat laatste had Cats voor een groot deel te danken aan zijn debuut: *Sinn'-en-minnebeelden*, bestaande uit drie delen. J. Simons vertelt waar we de namen Goeree en Zeeland elders in de

wereld kunnen vinden. P. Heerschap begint met een serie over oude Zeeuwse scheepstypen, en wel met de hoogaars. J. Both behandelt de Sommelsdijkse korenmolens 'De Korenbloem' en G. van der Wal schrijft over Jacob Sturm, een bijzondere man in Kats. Sturm was hoofdonderwijzer, een groot organisator voor plaatselijke activiteiten, werkzaam in het Nut van het Algemeen, koopman en grondbezitter en ook nog actief op politiek gebied. V. De Tier hield op de Dialectdag 2018 een inleiding die in dit nummer staat onder de titel: 'Hoe redden we ons Zeeuws dialect?'

Wij van Zeeland, tijdschrift van de Nederlandse genealogische vereniging afdeling Zeeland (oktober 2018) brengt nieuws uit de verschillende regio's. J. Midavaine schreef 'Leven en werken op het Thoolse platteland II, 300 jaar familie Franke'. Hierna volgt het verhaal over Willem Andries Joppe, die van broodbakker via landloper tot 'verdwenen persoon' te boek stond (geschreven door Didi Joppe). K. Goudswaard vertelt over Zeeuwse namen van buitenlandse oorsprong: Koeijers uit Zwitserland en Hirdes afkomstig uit Duitsland. Het parenteel van Marinus Paauwe is van de hand van S. Hoornick en het leven in de Havendijkstraat in Middelburg, kort na de Tweede Wereldoorlog, is geschreven door A. Prins.



Zeeland. Tijdschrift van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen 27/4 (2018) 127-166. H. Eckhardt heeft een biologische bijdrage in de vorm van een artikel over een sinds 2013 uitgevoerd vijfjarig Zeeuws vlinder-

beschermingsproject: 'Op de bres voor de Zeeuwse zes.' Ingegaan wordt op de huidige vlinderpopulatie in de provincie. P. Eldering doet onderzoek naar de bloedsomloop door de Middelburgse arts Antonius de Heide in de zeventiende eeuw. L. Melse beschrijft de klimatologische factoren bij de Franse inval in de Nederlanden in 'IJs als brug en ijs als barrière. Hoe Zeeland capituleerde in 1795'. In de rubriek aanwinsten aandacht voor enkele binnengekomen jaarboeken en tijdschriften. Er is één grote recensie van het meest recente boek van L. van Driel over Gerrit Pieter Roos.

HEEM- EN OUDHEIDKUNDIGE BLADEN

Tholen

Passie, Noodlot en Vertier is de titel van het jaarboek 2018 van de Heemkundekring Stad en Lande van Tholen. De in Sint-Annaland opgegroeide domineeszoon Herman Steenberg heeft een boekje geschreven - uitgegeven in 1885 door de familie na zijn overlijden als 'souvenir' voor vrienden en

bekenden - met een studie over Stavenisse. De 'passie' die Steenberg had voor Stavenisse komt terug in de titel van het jaarboek. Het 'Noodlot' wordt geïllustreerd door het verhaal 'gestrand op Wangerooge', door H. Bolwijn. Het gaat over een gezonken tjalk waarbij vier jonge kinderen verdronken. De gegevens over deze noodlottige gebeurtenis zijn in het Thoolse archief aanwezig. Het 'Vertier' komt aan bod bij de herinneringen aan een jeugdkamp op de Veluwe waar Thoolse jongens in de jaren vijftig verbleven.

Walcheren

In *De Wete* van de Heemkundige Kring Walcheren (2018, 4) bijt L. van Driel het spits af met de bespreking van het boek van Dignate Robberts: *Geertrui, de heks van Veere*. Dignate Robberts was het pseudoniem van Johanna Verstraete, echtgenote van de Veerse schrijver Martien Beversluis. Met de heks van Veere wordt Geertrui Willemsdochter Backer bedoeld, een wees die geboren was in Zanddijk, opgroeide in Arnemuiden en daarna in Veere terecht kwam. In 1565 stierf Geertrui de marteldood. C.A. van Swighem schreef in 2002 een artikel over het veranderende Zoutelande, naar aanleiding van het boekje *Zoutelande in vroeger tijden* (1995), door J. Dorleijn. Deze trachtte een overzicht te geven van de huizen die voor toeristische doeleinden in de duinen en het vroeggebied van Zoutelande tussen 1900 en 1940 zijn gebouwd. A. de Klerk heeft het voor de lezers van *De Wete* in een context geplaatst en een inleiding geschreven. J. Zwemer opende in april 2018 een expositie in Veere over de Eerste Wereldoorlog. Zijn openingstoespraak is in deze aflevering opgenomen. J. Simons vertelt over een van de vele Zeeuwse namen in de wijde wereld, en dat is in dit geval 'Barricade Middelborch' in India. Aan de noordwestkust van India was de stad Surat gelegen, al vóór de zeventiende eeuw belangrijk voor de internationale handel. In 1606 lukte het de Nederlanders daar een handelspost op te richten en werd vanwege te verwachten problemen de versterking de Barricade Middelborch opgeworpen. De barricade werd snel verlaten. In de loop van de zeventiende en achttiende eeuw ontstonden er problemen vanwege de agressieve handelwijze van de VOC en in 1795 kwam er een definitief einde aan de Nederlandse handelsactiviteiten in India, toen de Engelsen het bewind overnamen.

In *Den Spiegel*, orgaan van de Vrienden van het muZEEum en het Gemeentearchief Vlissingen (2019, 1) schrijft J. Francke: 'Saagen een Engelsch fregat onder de wijnd van ons af'. Francke schetst een boeiend beeld van de avonturen van de kaperkapitein Pierre le Turcq, die tijdens de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784) in dienst was van de Vlissingse reder Jan Nortier. Het volgende stuk, 'De brievenposterij in de achttiende eeuw' door K. de Baar, sluit daar mooi op aan, omdat De Baar recent enkele brieven

vond, gericht aan Pierre le Turcq. G.-J. Derksen schrijft in 'De Keizerlijke en Koninklijke Marine op bezoek' over bezoeken van buitenlandse marines aan onder andere Vlissingen, aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog. Aan de hand van krantenberichten en archiefstukken belicht Derksen de achtergronden en gevolgen van deze bezoeken.

Arneklanken, *Bulletin van de Historische vereniging Arnhemuiden* (2018, 4) begint met een artikel van P. Feij: 'Arnhemuiden in de tijd van Koning Willem II'. Het gaat over de kwijnende visserij, de armoede, en een hevige tyfusepidemie in 1843, waarbij de Middelburgse arts J.C. de Man als 'reddende engel' veel leed kon verzachten. Van L. Schouls horen we allerlei wetenswaardigheden, onder andere over een gevelsteen in een monumentaal pand in Hoorn. Hier blijkt ene Adriaan de Jonghe gewoond te hebben, die in 1575 in Arnhemuiden is gestorven. Dat moet onderzocht worden! J. Lindenberg vertelt over hoe de decembermaand in Arnhemuiden beleefd werd tussen 1900 en 1950 en P. Baaijens geeft de 'Kwartierstaat van Gerard en Mientje de Nooijer-De Nooijer en vijf generaties voorouders'. 'De Ambachtsheren en Ambachtswomen van Kleverskerke en het mogelijke verband met de Spaanse koninklijke familie De Borbón' is geschreven door J. Simons. Het ambachtsherlijke gezag betrof wetgeving, bestuur en rechtsmacht. De oudste ambachtsheren van Kleverskerke zijn bekend uit ongeveer 1425, de laatste ambachtshere was Maurits van Vollenhoven. Na zijn dood in 1976 is niet duidelijk wie recht heeft op zijn ambachtsherschappij, maar de auteur vermoedt dat het een familielid van zijn Spaanse echtgenote zal zijn. Het testament van Van Vollenhoven is opgemaakt in 1973 en mag pas in 2073 geopend worden, dus dat vereist voor nieuwsgierigen nog een tijdje geduld! Het mysterie van drie verdwenen klokken van het Arnhemuidse carillon wordt door J. Adriaanse uit de doeken gedaan. K. de Ridder gaat samen met Mientje Timmerman terug in de tijd.

Het *Polderhuisblad*, *Wasschappels Magazine* (oktober 2018) houdt ons op de hoogte van de vorderingen met herinrichting en vernieuwing. A. Hanneman schrijft over Jan Campert, nationale verzetsdichter met een Westkappelse achtergrond. J. Kaland behandelt het slot van 'Streetwise'. Het huidige Westkapelle lijkt nauwelijks meer op dat van voor 1944, maar bij de wederopbouw is door de aanleg van de De Casembrootstraat, d'Arke en Achterweg de zuidelijke dorpsafronding zoveel mogelijk teruggebracht. L. van den Heuvel praat met Niels van Alphen, een van de nieuwe ondernemers in Westkapelle. Hij is de eigenaar van strandpaviljoen 'Bombaaï', op het eerste gezicht een curieuze naam. Niels vindt dit een passende naam, waarmee hij een verbinding met het verleden wil maken: het baaivormige strand is ontstaan door de geallieerde bombardementen in 1944, die een gat in de dijk sloegen.

De Bevelanden



De Spuije (winter 2018) begint met een bijdrage van J. Zwemer over de invoering van het algemeen mannenkiesrecht in 1917, waaraan een lange periode van voorbereidingen was voorafgegaan. Het algemeen kiesrecht voor

vrouwen kwam in 1919. Door de verruiming van het kiesrecht wijzigden de politieke verhoudingen, ook op lokaal niveau. J. de Jonge schrijft over de geschiedenis van 't Hof De Dierik in Oudelande. De Dierik is volgens de principes van de Amsterdamse School gebouwd, een stijl die zelden voor boerderijen gebruikt werd. Ook de tuinaanleg, in de Architectonische Tuinstijl en ontworpen door architect D.F. Tersteeg, is bijzonder. Het tweede deel van het stuk 'Kind in de Tweede Wereldoorlog' (T.W. Rosmolen) staat in dit nummer en ook dat van het artikel 'De geschiedenis van drie verdwenen boerderijen in de Yerseke Moer' (A. Haaij). H. van Rees vertelt waarom de ogen van Willem V en Wilhelmina van Pruisen op twee tegeltableaus beschadigd zijn.

Zeeuws-Vlaanderen

In *Tijd|Schrift*, *bulletin van de Heemkundige Kring West-Zeeuws-Vlaanderen* (2018,4) beschrijft G. Stroo twee glas-in-loodramen, in 1991 aangekocht door de gemeente Oostburg. In de ramen zijn de familiewapens van twee Oostburgse notabelen verwerkt: burgemeester Elias Sonnevijlle en schepen Johannes de Kammer. J. van den Abeele en L. Suurmond behandelen 'de Scheldekwestie, Zeeuws-Vlaanderen en de annexatie in internationaal perspectief'. Na de scheiding tussen Nederland en België in 1830 moesten nieuwe afspraken gemaakt worden, onder andere over het gebruik en onderhoud van de Schelde. In 1925 lag er eindelijk een eindverdrag, waarna in Nederland een storm van protest opstak. Het verloop wordt geschetst van de moeizame onderhandelingen, afgebroken door de Tweede Wereldoorlog, en weer opgepakt na 1945. Door de Tweede Wereldoorlog werd de Scheldekwestie een internationaal probleem. Er moest heel wat overwonnen worden voor de buurlanden normaal konden onderhandelen over vereiste samenwerking. M. Verweij pluist een Romeins opschrift uit op een fragment van een steen in het Archeologisch Museum in Aardenburg; een afdoende verklaring van de tekst is nog niet met zekerheid te geven. J. Schijve laat met 'En toen kwamen de Canadezen' zijn licht schijnen op de bedoelingen van de vele luchtgevechten en bombardementen in West-Vlaanderen.

De Oudheidkundige Kring 'De Vier Ambachten' heeft ter ere van het negentigjarig bestaan vier miniboekjes uitgegeven, elk met zes interviews: *Verhaaltjes van en over bekende/onbekende mensen uit de 'Vier Ambachten'*. In het *Bulletin* van de Kring (2018, 4) schenkt W. Verschraegen veel aandacht aan de Eerste Wereldoorlog: hij vertelt over de beruchte 'Doodendraad', door de Duitsers aangelegd in 1915 tussen het neutrale Nederland en België, met een elektrische spanning van 2000 volt. Ook behandelt hij het ontstaan, de geschiedenis en de betekenis van de grens tussen Zeeuws-Vlaanderen en het Waasland op verschillende momenten: in de Tachtigjarige Oorlog, de Belgische opstand van 1830 en de Eerste Wereldoorlog.

In de *Nieuwsbrief* van de Heemkundige Vereniging Terneuzen (2018, 4) twee boeiende verhalen over de Terneuzense spion Dirk de Witte, die in de Eerste Wereldoorlog ettelijke vernuftige en brutale staaltjes van spionage liet zien (auteurs J. Jansen en H. Binder, Duits oorlogscorrespondent in Berlijn). J. van Houdt schreef 'De geschiedenis van de Hoeksche brug', de brug die vanaf ongeveer 1907 tot in het begin van de Tweede Wereldoorlog een hoofdverkeersader was om Terneuzen in of uit te komen. In de oorlog is hij vernield door explosieven en vervolgens gesloopt.

Meldpunt Erfgoed Zeeland

Via het Meldpunt kun je een melding doen over gebouwd, landschappelijk en archeologisch erfgoed in Zeeland. Het kan gaan over een archeologische vondst of over bedreigd, ondergewaardeerd of onbekend gebouwd of landschappelijk erfgoed.

Alle meldingen worden besproken in het provinciale netwerk Erfgoed en Ruimte. Een archeologische vondst blijft je eigendom, maar moet soms beschikbaar blijven voor nadere bestudering. Dit zal dan gedaan worden door een van de archeologen van Erfgoed Zeeland.

Meer informatie? Kijk op erfgoedzeeland.nl/meldpunt.



MOnuMENTaal

In 2019 en 2020 vieren we dat het Koninkrijk der Nederlanden 75 jaar geleden is bevrijd en dat we sindsdien in vrijheid leven. De landelijke aftrap van dit lustrumjaar vindt plaats op 31 augustus 2019 in Terneuzen, bij de herdenking van de Slag om de Schelde | bron: Bevrijdingsmuseum Zeeland.

